

Forn garðlög í Dalvíkurbyggð:

Fornleifakönnun á garðlögum í Svarfaðardal og á Árskógsströnd

Elín Ósk Hreiðarsdóttir

*Fornleifastofnun Íslands
FS452-10071
Reykjavík 2010*

Forsíðumynd er af Sveitarlangi í landi Steindyra í Svarfaðardal vestanverðum

Ljósmyndari er skýrsluhöfundur. Aðrar ljósmyndir í skýrslunni eru einnig teknar af höfundi, nema að annað sé tekið fram.

© Fornleifastofnun Íslands 2010
Bárugötu 3
101 Reykjavík
Sími: 551 1033
Fax: 551 1047
Netfang: fsi@instarch.is
Heimasíða: www.instarch.is

EFNISYFIRLIT

Inngangur	5
Heimildir um garðlög.....	7
Skráning og kortlagning garða í Dalvíkurbyggð.....	11
Könnunarskurðir 2010	13
Þvergarður í Tungufellslandi - skurður 1.....	13
Skessugarður í Tungufellslandi - skurður 2	15
Sveitarlangur austari í Sökkulandi - skurður 3	17
Sveitarlangur vestari í landi Steindyra - skurður 4.....	20
Sveitarlangur austari í landi Hamars - skurður 5	22
Garðlag við Hálskot á Stóru-Hámundarstöðum - skurður 6.....	24
Niðurstöður	27
Kynning rannsókna og næstu skref	31
Heimildir	33

Viðauki 1: Gjóskulagagreining

Viðauki 2: Ítarlegar upplýsingar um lög í sniði skurða

Inngangur

Aðdragandi garðarannsókna í Dalvíkurbyggð var sá að á árunum 1999-2003 skráði Fornleifastofnun Íslands fornleifar í sveitarfélaginu í tengslum við aðalskipulag. Eitt þeirra mannvirkja sem mesta hvað athygli vöktu við skráninguna voru þau miklu garðlög sem víða fundust í sveitarfélaginu og virtust forn. Ljóst var að svarfdælsku garðarnir minntu mjög á hið mikilfenglega garðakerfi sem þekkt er í Suður-Þingeyjarsýslu en jafnframt var ljóst að í raun væri ekki hægt að tala um eiginlegt *garðakerfi* né heldur að bera það saman við garðlögin í Suður-Þingeyjarsýslunni nema að kanna svarfdælsku garðana betur og reyna að grennslast fyrir um hvort þeir væru byggðir á svipuðu tímabili.¹ Til að ganga úr skugga um þetta var nauðsynlegt að taka könnunarskurði í garðlögin og síðla veturs 2010 fékkst styrkur til slíkra rannsókna. Höfuðmarkmið þeirra var að aldursgreina garðana og öðlast betri skilning á hlutverk þeirra og umfangi.

Könnunarskurðir í garðlög í Dalvíkurbyggð voru gerðir í ágúst og september 2010. Elín Ósk

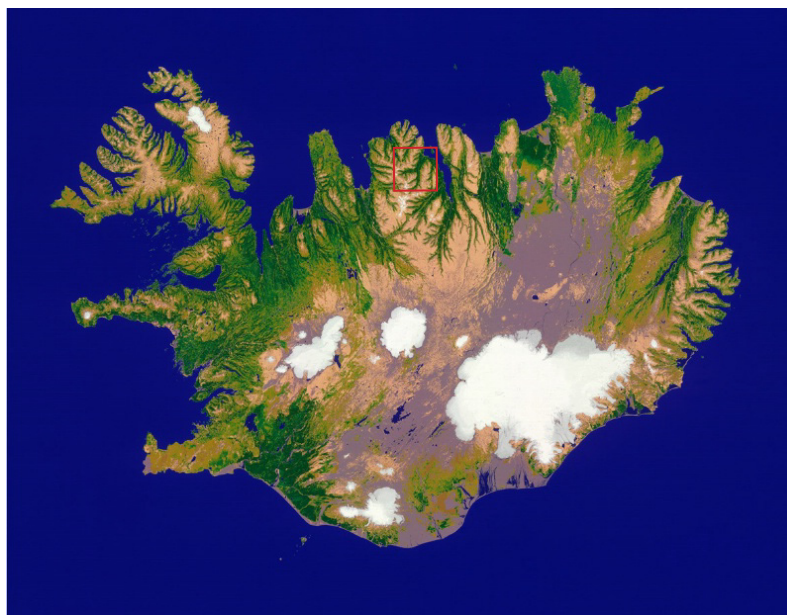
Hreiðarsdóttir

stjórnaði verkinu en auk hennar gróf Gavin Murray Lucas í garðlögin.

Gjóskulagarannsóknir voru í höndum Magnúsar A. Sigurgeirssonar, gjóskulagafræðings.

Við vinnslu verksins nutu fornleifafræðingar

aðstoðar og velvildar þeirra Árna Einarssonar hjá Náttúrurannsóknastöðinni við Mývatn sem um langt árabíl hefur rannsakað garðlög í Suður-Þingeyjarsýslu og víðar

Staðsetning rannsóknarsvæðisins, Dalvíkurbyggðar, sýnd með rauðum kassa, á loftmynd frá Landmælingum Íslands

¹ Um þingeysku garðlögin sjá t.d. Árni Einarsson, Oddgeir Hansson & Orri Vésteinsson 2002:61-73 og Aldred, O. o.fl. 2007.

og Hjörleifs Hjartarsonar hjá Náttúrusetrinu á Húsabakka sem veiti aðstöðu og ýmsa aðstoð. Verkið hlaut styrk úr Fornleifasjóði og frá Dalvíkurbyggð.

Skýrslunni sem hér fylgir á eftir má skipta í tvennt. Í fyrri hlutanum er að finna heimildaúttekt á svarfdælsku görðunum og greinargerð um kortlagningu garðakerfisins. Í seinni hlutanum er að finna upplýsingar um þau sex garðlög sem könnuð voru með könnunarskurðum sumarið 2010 og helstu niðurstöður. Í lokin er svo að finna samantekt um niðurstöður verkefnisins og framtíðarsýn.

Heimildir um garðlög

Í fornum heimildum má finna vísbendingar um að garðar og garðhleðsla hafi víða verið mikilvægur hluti af búskaparháttum á fyrstu öldum byggðar í landinu. Í Grágás er að finna ýmis lagaákvæði um garðhleðslu og eftir þeim að dæma virðist sem skyldur manna á því sviði hafi verið umtalsverðar, bæði í heimahögum og til að girða af sameiginlegt afréttarland. Í lögnum eru mjög nákvæmar og ítarlegar leiðbeiningar um hverjir eigi að hlaða garða, hvenær ársins og hvar. Þar er einnig að finna fyrirmæli um hvernig svokallaður *löggarður* eigi að líta út.² Í yngri lögum virðist áherslan á garðhleðslur aðeins minnka og bendir lagabókstafurinn því til að garðhleðsla hafi verið álitin mjög mikilvægt starf á fyrstu öldum byggðar en að áhersla á hana hafi eitthvað minnkað þegar fram liðu stundir.

Garðlaga er víða getið fornum skjölum og rannsókn á Íslensku fornbréfasafni (Diplomatarium Islandicum) leiddi í ljós að þar hafa varðveist 125 bréf þar sem getið var um 161 garð en slík bréf voru algengari af Norðurland en annars staðar þó að vissulega hafa varðveist bréf um garða víða annars staðar frá sem og frásagnir og leifar slíkra garða.³

Garðlaga er getið í ýmsum öðrum fornum heimildum, t.d. í nokkrum Íslendingasögum. Garða er víðast getið í framhjáhlupi þó að stundum séu þeir hluti af mikilvægri atburðarrás.⁴ Frásagnir Íslendingasagna af garðhleðslu hafa oft á sér þjóðsagnakenndan blæ þar sem garðhleðslan er tengd við hálfgerða berserki sem eiga að hafa hlaðið garðana. Í slíkum anda eru líka nokkrar frásagnir sem varðveist hafa í þjóðsagnasöfnum sem og í munnlegri geymd.⁵ Örnefnið Skessugarður í Svarfaðardal bendir einmitt í þessa átt, þ.e. að e.t.v. hafi verið til saga um skessu sem tengdist garðnum eða byggingu hans, en hún er nú týnd. Þessar sögur eru enn ein vísbendingin

² Grágás. 1852: 91-96. Grágás. 1879: 120-21 og 450-51.

³ Oddgeir Hansson. 2002. Sem dæmi um fræga garða sem enn má sjá má nefna Bjarnagarð í Landbroti (Jón Jónsson 1984), garð yfir Seltjarnarnes (Guðmundur Ólafsson og Kristinn Magnússon 1992), Skagagarð í sveitarfélaginu Garði (Kristján Eldjárn 1977) og Þrælagarð í Biskupstungum (Bryndís G. Róbertsdóttir og Haukur Jóhannesson 1986).

⁴ Í Eyrbyggju reisir t.d. Hallur berserkur garð fyrir Styr sem drepur hann síðan (Íslensk fornrit IV) og í Finnbogasögu fær Finnbogi Þorgrím sem lýst er sem miklum manni til að hlaða fyrir sig garðlög en drepur hann svo (Íslensk fornrit XIV). Í Fljótsdælu er getið um Ásbjörn vegghamar sem er mikill maður að vexti og "heldur óþokkulegur" en frábær garðhleðslumaður og hlóð samkvæmt sögunni garða sem enn stóðu er sagan var rituð (Íslensk fornrit XI).

⁵ Íslenskar þjóðsögur II: 133-138 og IV: 141. Skemmtilegar sagnir hafa varðveist um tvo garða í Skagafirði, sjá Páll Sigurðsson. 1979.

um að menn hafi furðað sig á umfangi fornra garðlaga og talið þau krefjast skýringa af yfirnáttúrulegum toga.

Sú þekking sem ritaðar heimildir veita um garðlög er vissulega brotarkennd en gefur samt athyglisverðar vísbendingar. Elstu lagabækur benda til að garðahleðsla hafi verið álitin sjálfsagður hluti af búskaparháttum á því tímabili sem þær eiga við en varðveitt bréf í Íslensku fornbréfasafni gefa vísbendingu um að garðahleðsla hafi verið mun algengari á Norðurlandi en annars staðar. Frásagnir í Íslendingasögum og þjóðsögum benda til að garðar hafi á ritunartíma þeirra víða haft yfir sér dulúðugan blæ og lifir sú hefð áfram í munnmælum og þjóðsögum á formi sagna sem skýra eiga tilurð garðanna. En víkjum nú sögunni inn í Svarfaðardal.

Áður hafist var handa við könnunarskurði í Dalvíkurbyggð var farið í gegnum ýmsar heimildir af svæðinu í þeim tilgangi að reyna að afla sem ítarlegastru upplýsinga um garðlögin. Ekki er hægt að segja að svarfdælskir garðar taki mikið pláss í fornum skjölum og heimildum. Þó leynast þeir stöku sinnum í frásögnum. T.d. er athyglisverða frásögn að finna í Sneglu-Halla Þætti þar sem túngarður í dalnum kemur við sögu:

Þat hygg ek, at Þorljótr hét faðir Þjóðólfs. Hann bjó í Svarfaðardal á Íslandi, og var hann fátækr mjök, en átti fjölda barna. En þat er siðr á Íslandi á haustum, at bændr þinga til fátækra manna, ok var þá engi fyrri til nefndr en Þorljótr, faðir Þjóðólfs, ok einn bóndi var svá stórlyndr, at honum gaf sumargamlan kálf. Síðan sækir hann kálfinn ok hafði á taum, ok var lykkja á enda taumsins; ok er hann kemr heim at túngarði sínum, hefr hann kálfinn upp á garðinn, ok var furðuliga hár garðrinn, en þó var hærra fyrir innan, því at þar hafði verit grafit torf til garðsins. Síðan ferr hann inn yfir garðinn, en kálfrinn veltr út af garðinum. En lykkjan, er var á taumsendanum brásk um háls honum Þorljóti, ok kenndi hann eigi niðr fótum; hekk nú sínu megin hvárr, ok váru dauðir báðir, er til var komið. Sneglu-Halla Þáttur, ÍF IX, 279-280.

Sagan var sögð til háðungar Þjóðólfi enda því haldið fram að hann og þau systkinin hefðu haft meiri áhuga á að borða kálfinn dauðan en að huga að látnum föður sínum, en fyrir garðaáhugafólk er lýsingin á umfangi túngarðsins hins vegar hvað áhugaverðust og sýnir hún að menn hafi vitað af eða a.m.k. talið sig vita af umfangsmiklum garðlögum í sveitinni á ritunartíma sögunnar.

Af svarfdæliskum gördum er Sveitarlangur án efa frægastur. En þó að garðurinn sé forn má vel vera að nafnið sé fremur ungt, a.m.k. hafa engar fornar heimildir fundist um þetta nafn. Tvö fornbréf hafa hins vegar varðveist um garðlög á svæðinu. Annað bréfið er frá 1421 og getur garðsenda í sambandi við rekæign

Brimness⁶ og hitt er jarðkaupabréf frá 1409 þar sem getið er um s.k. Þvergarð í Tungufellshálsi í tengslum við beitarrétt Urðakirkju þar.⁷ Litlar upplýsingar um garðanna í Dalvíkurbyggð fundust í öðrum fornum heimildum. Í Sýslu- og sóknarlýsingum frá 1839 geta prestar þó fornra garða á nokkrum stöðum, bæði í Tjarnarsókn og í Stærri-Árskógssókn. Sem dæmi má nefna að sr. Hákon Espólín, prestur í Stærri-Árskógssókn svarar eftirfarandi aðspurður um fornleifar í sókn sinni árið 1839.

Ei eru hér fornleifar, það ég veit, utan garðlög- það eru landamerkja- og göngugarðar margir og langir, svo það er með furðu, hversu mikið erfiði hefir verið haft fyrir þeim. Eru sumir þeirra mörg hundruð faðma, og sums staðar vita menn nú varla aðgreiningu landamerkja- og göngugarðanna.⁸

Garðlaga í Dalvíkurbyggð er víða getið í heimildum frá 20. öld, s.s. í örnefnaskrá og Sögu Dalvíkur. Sveitarlangs er t.d. getið í örnefnaskrá fyrir Hrafnstaði og Ytra-Holt sem eru í norðarlega í Svarfaðardal að vestan og sömuleiðis í lýsingum nokkurra þeirra bæja sem eru í dalnum austanverðum (t.d. Syðra- og Ytra-Hvarfí, Skeggjastöðum, Völlum, Tungufelli og Sökku). Í örnefnaskrá er oftast sagt frá gördunum í

framhjálaupi þegar fjallað er um nálæg örnefni. Í þessum skrá er garðurinn jafnan nefndur „hinn forni/mikli garður sem e.t.v. hefur legið um

Garðarnir á Tungunni. Niður öxlina liggur Skessugarður en Þvergarður liggur þvert yfir tákna

endilangan dalinn“.⁹ Í örnefnaskrá fyrir jörðina Tungufell kemur vel fram hvernig garðurinn þar var notaður en þar segir:

⁶ Íslenskt Fornbréfasafn IV, 289.

⁷ „lagdi ion til þessara itaka at kirkian at wrdvm ætti attfedmings torfskurd i tvngvfellz iord firir utan þvergard.“
Ísl III, 722

⁸ *Sýslu- og sóknarlýsingar*. 1972:100-101.

⁹ Örnefnaskrá Svarfaðardals: 278.

Það var alvenja, svo langt, sem elztu menn mundu í byrjun þessarar aldar, að Tungufellsfjöld var rekið til beitar á vetrum eftir garði þessum og út í Tunguna, því að þar var kjarngott beitaland. Og ekki hefur það verið lakara í þann tíð, sem skógur var um allt þetta svæði, en um það vitna birkilurkar og gildar trjáætur, sem víða hafa fundizt um Tunguna.¹⁰

Það virðist hafa verið almenn trú á svæðinu um nokkurt skeið að langgarðurinn sem greina mátti slitrur af víða um sveitina hafi verið samfelld mannvirki, byggt sem göngu- eða rekstrargarður. Þetta má m.a. annars sjá lýsingum presta frá miðri 19. öld og það kemur enn betur fram Íslenskum þjóðháttum, en þar segir:

Heima var fé líka haldið harðlega til beitar. Þegar fönn lagði mikla, var oft ófært að koma fé til fjalls eða haga. Gerðu þá sumir fjárríkir menn hagagarða eða beitargarða heiman frá fjárhúsum og til fjalls eða haga. Þessir garðar stóðu upp úr fannfergjunni, og var fé rekið eftir þeim í hagann. Þessir garðar sjást víða enn, einkum í snjóasveitum, t.d. á Hálsi í Svarfaðardal og víðar.¹¹

Í yngri heimildum er víðast fjallað um garðana sem landamerkja- og göngugarða og það virðist í það minnsta á síðari hluta 19. aldar og á 20. öld hafa verið algjörlega ríkjandi viðhorf að langgarðarnir hafi verið byggðir sem samgöngumannvirki. Sú hefð var raunar svo rík að á svæðinu virðist hafa verið venja að kalla upphlaðna vegi *göngugarða* enda hefur varðveist bókun um slíka vegagerð í skjölum Svarfaðardalshrepps og samkvæmt þeim var „síðasti slíki garðurinn“ reistur 1884.¹² Þessi rótgróna trú á að garðarnir hafi verið byggðir sem vegir er raunar ekkert einskorðuð við Svarfaðardal enda talað um garðlögin sem göngugarða víða annars staðar, t.d. í Skagafirði, Flóa, Suður-Þingeyjarsýslu og víðar.

¹⁰ Örnefnaskrá Svarfaðardals: 298.

¹¹ Sr. Jónas Jónasson. 1961:101

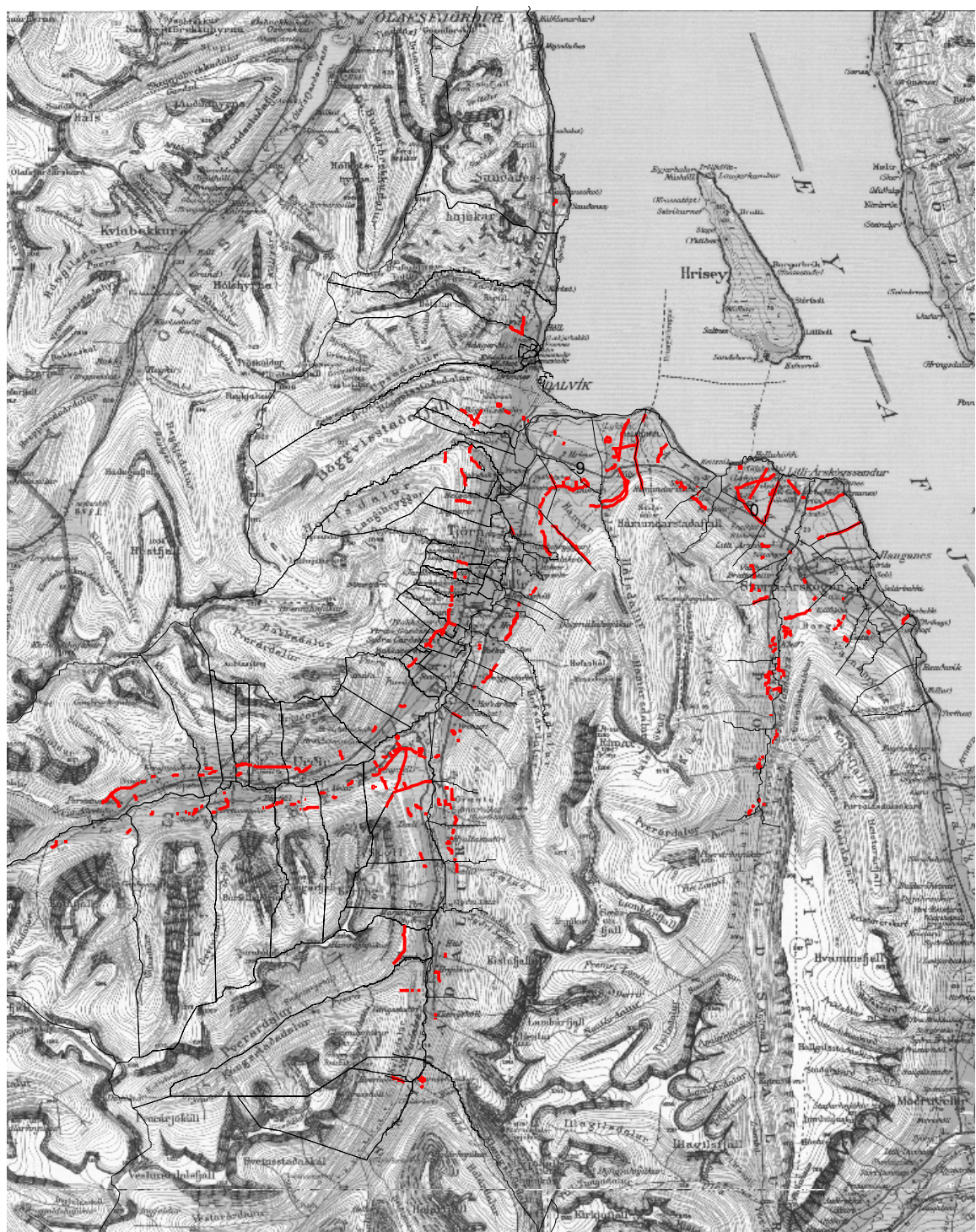
¹² Kristmundur Bjarnason. 1985: 38.

Skráning og kortlagning garða í Dalvíkurbyggð

Garðlögin í Dalvíkurbyggð, og þó sér í lagi sjálfur Sveitarlangur, hafa ætíð verið þekkt meðal heimamanna. Þeir Svarfdælingar sem rætt var við vegna fornleifaskráningar í sveitinni voru sammála um að garðurinn væri forn og töldu flestir að hann hefði verið byggður sem samgöngumannvirki. Fæstir settu hins vegar önnur forn garðlög s.s. forna landamerkjagarða sem víða eru greinilegir í sveitinni og liggja sum staðar upp að Sveitarlangi í samhengi við langgarðinn eða töldu að um eiginlegt “kerfi” garða væri að ræða.

Áður en hafist var handa við vettvangsskráningu fornleifa í Dalvíkurbyggð voru vonir bundnar við að á svæðinu leyndist eitthvað af görðum - þó ekki væri þá ljóst hversu mikilla ummerkja væri að vænta. Skráningin leiddi í ljós að talsverður hluti af gömlu görðunum er nú horfinn, oftast vegna túnræktar eða þeir höfðu sokkið í mýrlendi. Þrátt fyrir það voru þær leifar sem fundust við skráningu umfangsmeiri en fyrirfram hafði verið gert ráð fyrir. Í skráningunni fundust mörg garðlög sem hvergi var getið í heimildum og víða slitrus af görðum sem fyrirfram hafði verið álitnið að væru jafnvel alveg horfnir.

Fyrri árin sem fornleifar í Dalvíkurbyggð voru skráðar voru ekki tiltækar loftmyndir af svæðinu. Kortlagning minja var því á uppdregin kort og þ.a.l. fremur einföld. Að auki rugluðu Bandaríkjamenn á þeim tíma gps hnitsetningar og því var talsverð skekkja á hnitum. Sökum þessa voru garðlögin ekki kortlögð að fullu á meðan á skráningu stóð. Henni hefur hins vegar verið lokið nú og sýna niðurstöður skráningar og kortlagning garðanna að um 75 km af garðlögum er enn að finna í sveitarfélaginu (sjá kort). Í garðakerfinu eru talsverðar eyður og má áætla að annað eins af görðum kunni að hafa horfið á síðari öldum. Víða á svæðinu má segja að garðakerfið byggist upp langgarði sem liggur eftir endilangri í hlíðinni ofan við bæina og út frá honum eru svo þvergarðar, oft á landamerkjum. Frá þessu eru hins vegar margar undantekningar og er kerfið einna flóknast þar sem undirlendi er meira, s.s. á tungusporðinum milli Svarfaðardals og Skíðadals, í mynni Svarfaðardals að austan og á undirlendinu norðan við dalsmynni Þorvaldsdals. Á þessum svæðum eru greinileg ummerki um flóknara garðakerfi sem minnir talsvert á þau garðlög sem víða hafa fundist í Suður-Þingeyjarsýslu.

Helstu garðlög í Dalvíkurbyggð eru sýnd með rauðum lit. Rétt er að taka fram að öll garðlög sem fundust á svæðinu eru merkt inn en engin tilraun er gerð til að flokka þau eftir aldri, enda slíkt í mörgum tilfellum vafasamt án frekari rannsóknna.

Könnunarskurðir 2010

Síðsumars voru teknir sex skurðir í garðlögin í Dalvíkurbyggð. Ákveðið var að dreifa skurðunum um svæðið þannig að þeir gætu gefið sæmilega hugmynd um kerfið í heild. Tveir skurðanna voru teknir í Tungufellslandi, og einn skurður í landi Steindyra, Sökku, Hamars og Stóru-Hámundarstaða. Hér á eftir fylgja niðurstöður könnunarskurða á hverjum stað.

Þvergarður í Tungufellslandi - skurður 1

Fyrsti skurðurinn sumarið 2010 var tekinn í garðlag sem ýmist hefur verið nefnt Hagagarður eða Þvergaður og er í landi Tungufells.¹³ Garðurinn er á tungusporðinum milli Svarfaðardals og Skíðadals og liggur austur-vestur. Garðsins er getið í jarðakaupabréfi frá 1409 þar sem kemur fram að kirkjan á Urðum hafi þá átt torfskurð í Tungufellslandi, fyrir utan garðinn.¹⁴ Garðsins er einnig getið í Sýslu- og sóknarlýsingum frá 1839 og í örnefnaskrá kemur fram að kemur fram að Tungufellsfé hafi verið rekið til beitar á vetrum eftir garðinum út í Tunguna.¹⁵

Við aðalskráningu fornleifa í Dalvíkurbyggð sumarið 2000 var garðurinn var skráður (undir númerinu EY-149:019) og í skýrslu um skráninguna segir m.a.: „Þvergarðurinn er mjög greinilegur og sést hann frá veginum inn Skíðadal á þeim stað þar sem réttin stendur nú. Garðurinn sést óljóst neðan við veginn inn Skíðadal en kemur í ljós skammt ofan (vestan) hans og er hann greinilegur þaðan yfir í Svarfaðardal.“¹⁶

*Þvergarður horft til suðausturs.
Mynd Árne Einarsson*

Garðurinn er samtals um 1120 m langur. Hann er fremur ógreinilegur austan við veginn inn Skíðadal en víðast skýr á sjálfum hálsinum. Vestan við hálsinn hverfur

¹³ Á þessu svæði eru þrír garðar. Garðurinn þvert yfir tunguna (sem hér er fjallað um) er ýmist nefndur Þvergarður eða Hagagarður. Garðurinn sem liggur upp hálsinn (og skurður 2 var tekinn í) nefnist Skessugarður en er þó stundum einnig nefndur Hagagarður. Þriðji garðurinn er á merkjum Tungufells og Dælis og er nafnlaus.

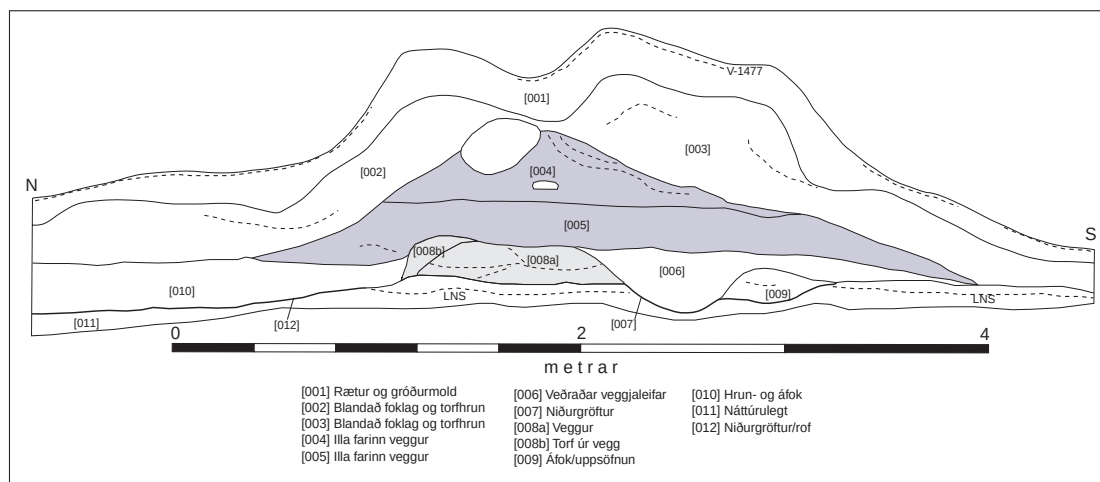
¹⁴ DI Íslenskt fornbréfasafn III, 722.

¹⁵ Sýslu- og sóknarlýsingar Eyjafjarðar, 74-75. Örnefnaskrá, 298.

¹⁶ Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2001, 81.

hann nálega þar sem vegurinn inn austanverðan Svarfaðardal (að Tungufelli og Melum) liggur. Vestan við veg er rofinn melur og sést garðurinn ekki þar en mögulegt er að stuttan búið megi greina niður við Svarfaðardalsá.

Garðlagið er greinilegt og sést vel að. Það er stæðilegt á köflum og allt að 1,4

Snið Þvergarðs, frekari útlistanir á mannvistarlögum sniða er að finna í viðhengi 2

m á hæð. Norðurbrún þess er mjög greinileg en suðurhliðin víða fallin saman við hliðina, sérstaklega á há-hálsinum. Garðurinn er víða 4 m á breidd og sést vel þar sem

Þvergarður, horft til norðvesturs

hann stendur best þó hann sé á köflum nær alveg horfinn í mýrarfláka. Garðlagið er víðast vaxið lyngi en á köflum kjarrivaxið. Á hálsinum er nú lyngvöxtur ráðandi.

Skurður var tekinn í garðinn austanverðan um 130 m vestan við veginn inn Skíðadal og 55 m sunnan við suðurhlið túngarðs um Tungukot syðra. Skurðurinn var tekinn á garðinum þar sem hann er í milli 50-60 m h.y.s. (með hnitid N65 52.147 V18 36.721 í vörpuninni WGS84 en N517707.19 og V596955.97 í landshnitakerfi ISN93).

Í sniðinu voru leifar tveggja byggingarstiga garðsins. Við byggingu eldra garðs hafði torf verið stungið upp við garðinn að sunnan en undir garðinum mátti sjá Landnámssyrpuna (LNS) óraskaða og í henni þrjú lög, það yngsta frá 940. Aðeins

hafði safnast upp um 0,5 cm af jarðvegi yfir LNS þegar garðurinn var byggður. Norðan garðs var LNS horfin en ekki var ljóst hvort jarðvegur hafði verið stungið upp þar eða hreinlega horfið í rof og umrót. Eldri garðurinn var hlaðinn úr streng og fremur vel afmarkaður. Að honum lágu ýmis fok- og hrunlög. Fast ofan við eldri garðinn mátti greina umfangsmiklar leifar endurbyggingar. Þessi garður var að miklu leyti tilfokinn og hruninn en efst í

Sníð skurðarins. Neðarlega í sniðinu má sjá sæmilegar skýrar leifar eldra byggingarstig garðsins

honum var steinaröð sem markað hefur norðurbrún hans. Yfir og að þessum yngri leifum lágu nokkur hrun- og foklög en talsvert yfir þeim (um 10 cm) sáust slitrur af ösku frá Veiðivötnum, V-1477. Samkvæmt gjóskulagafræðingi er líklegast að garðurinn hafi verið byggður á seinni hluta 10. aldar eða á 11. öld. Ljóst er að það var löngu hætt að halda garðinum við á 15. öld.

Skessugarður í Tungufellslandi - skurður 2

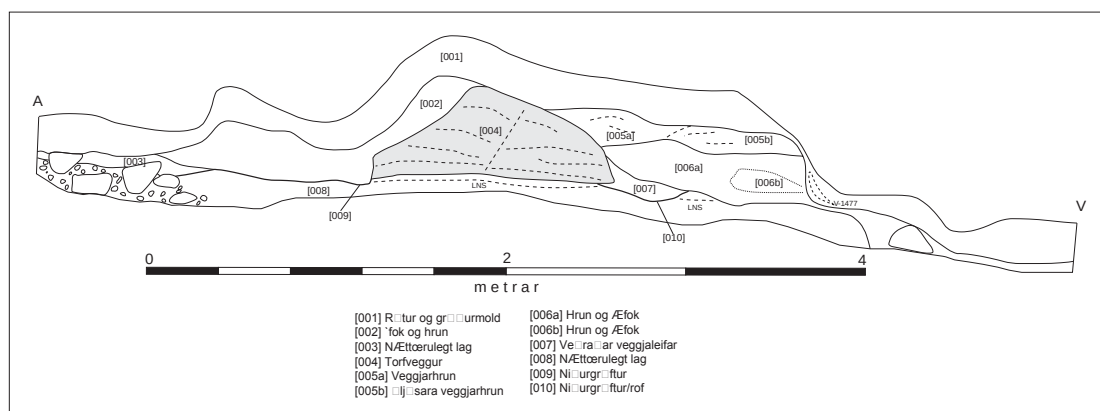
Skurður 2 var einnig í landi Tungufells, í garðlag sem liggur frá Þvergarði og til suðurs, upp á hálsöxlina sem skilur á milli Svarfaðardals og Skíðadals. Garðlagið er greinilegt og sést víða að úr dalnum. Þess er getið í Sýslu og sóknarlýsingum frá 1839 en þar segir: „[Tungufelli er eignuð tungan] nema partkorn austanvert við garð þann, sem liggur frá fjallsöxl eftir miðjum hálsröðli [þ.e. Skessugarð] út í áðurnefndan Þvergarð, hver partur er eignaður Dæli.“¹⁷ Ekki er vitað hversu fornt nafnið Skessugarður er en ekki er vitað til þess að þess sé getið fyrir en í örnefnaskrá Tungufells en þar segir: „Gamall, hlaðinn garður er eftir endilöngum Tungufellshálsi, þar sem hann er hæstur, og nefnist hann Skessugarður. Nær hann upp fyrir Prettalág og niður á móts við yztu og efstu Dælishólana.“¹⁸

Garðurinn var skráður (undir númerinu EY-149:021) í fornleifaskráningu sumarið 2000 en um hann segir í skráningarskýrslu: „Landamerkjagarður Dælis og Tungufells (150:023) gengur frá vegi og upp að þessum garði. Raflína sem er

¹⁷ Sýslu- og sóknarlýsingar Eyjafjarðar, 74-75

¹⁸ Örnefnaskrá Svarfaðardals, 299

norðarlega í Prettalaut liggur yfir...Skessugarð nálægt merkjum og skemmir... Gamlar götur (Koppagötur, sjá Dæli) liggja í gegnum Skessugarðinn aðeins neðan við þar sem landamerkjagarðurinn kemur á hann.¹⁹

Snið í Skessugarð í landi Tungufells

Skessu-garður liggur til suðurs frá Þvergarði, upp hliðina og hátt upp í fjallsöxlina. Erfitt er að greina hvar garðurinn fjarar út í fjallsöxlinni en hann hefur verið tæplega 2 km langur. Garðlagið er vaxið lyngi og stæðilegt. Það er víða 4-5 m á

breidd en 0,7-1 m á hæð. Örlítill dæld virðist beggja vegna við það. Frá norðurenda þess (við Þvergarð) og til norðurs að þjóðvegi eru um 490 m.

Skessugarður, horft til suðurs. Skurður er á miðri mynd í fjarska. Ljósmynd Árni Einarson

Skurður var tekinn í garðinn um 55 m sunnan við norðurenda hans.

Hann var í rúmlega 70 m h. y.s. (hnit hans er N65 52.202 V18 37.254 í vörpuninni WGS84 en 517301.08597055.77 í Landshnitakerfi ISN93). Lega garðsins miðað við Þvergarð bendir til að hann hafi verið byggður á eftir Þvergarði en það gæti hæglega hafa verið á svipuðum tíma.

¹⁹ Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2001, 82.

Niðurstöður skurðar í garðinn voru þær að aðeins eitt byggingarstig væri að finna í garðinum. Undir garðinum var óhreyfð Landnámssyrpa en hún var horfin beggja vegna garðsins, hafði greinilega verið skorin í burtu austan við garð og verið skorin eða horfið í rof að vestan. Í torfi garðsins var einnig að finna torf með LNS og í því var lag V-940 greinilegt. Um 1 cm uppsöfnun var á milli LNS og garðs. Garðurinn var vel varðveittur og var hlaðinn í tvöfaldri hleðslu strengjatorfs, þétt saman. Að garðinum og yfir honum lágu nokkur hrun- og foklög. Dökk sendin gjóska, líklega V-1477, lá upp að garðinum að vestan. Niðurstaða gjóskulagafræðings var að garðurinn hefði líklega verið byggður tiltölulega stuttu eftir að LNS fellur, mögulega á seinni hluta 10. aldar eða 11. öld. Eins og áður segir sást engin ummerki um endurbyggingu eða viðhald.

*Snið Skessugarðs í landi Tungufells.
Magnús Sigurgeirsson að störfum*

Sveitarlangur austari í Sökkulandi - skurður 3

„Gamalt garðbrot, sem liggur um þvert beitilandið, heitir Sveitarlangur“ segir í örnefnalýsingu Sökkku.²⁰ Þriðji skurðurinn sumarið 2010 var tekinn í þetta garðlag sem er hluti af slitróttum garði sem víða má greina eftir endilangri austurhlið

*Garðurinn í Sökkulandi á mörkum mela og mýrar. Horft til vesturs.
Ljósmynd Árni Einarsson*

²⁰ Örnefnaskrá Svarfaðardals, 254.

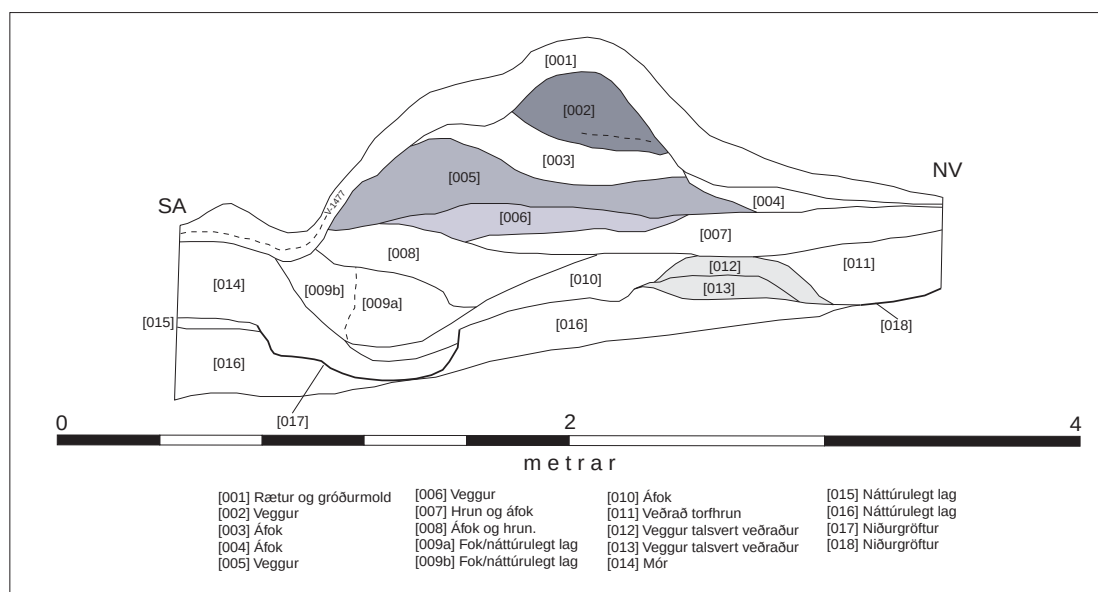
Svarfaðardals. Í landi Sökku er garðurinn víðast hvar vel greinilegur og má samtals greina hann þar á um 1,5 km löngum kafla þó einstaka eyður séu í honum. Garðurinn heldur áfram til norðurs í landi Skáldalækjar en verður ógreinilegri á kafla sunnan landaeignar Sökku þar sem framræst tún ná upp í hliðina. Garðurinn er langgarður en gegnir einnig hlutverki landamerkjagaráðs, sunnarlega á landareigninni, þá á mörkum Sökku og Ölduhryggjar. Garðurinn var skráður sumarið 2002 (undir númerinu EY-176:029).²¹

Snið garðsins í landi Sökku

Þar sem skurðurinn var tekinn var garðlagið á mörkum mela og mýra og nokkuð hlykkjótt, reyndar svo mjög að á köflum var erfitt að greina það. Garðlagið var gróið

og kjarri og lyngi og víða 0,6-0,8 m á hæð. Sú brún sem snéri að að mýrinni (til austurs) var mun skýrari en sú sem lá meðfram melnum (til vesturs). Sú brún var mest 0,9 m á hæð en hliðin sem snéri að melnum 0,3 m há. Breidd garðlagsins á þessum

Snið skurðar í garð í Sökkulandi

²¹ Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2002, 157-158.

slóðum var víða 2-3 m.

Skurður var tekinn þar sem rof var í garðinn tæpum 100 m sunnan við landamerki Sökku og Skáldastaða og um 50 m sunnan þann stað þar sem stutt garðlag liggur til austurs í um 60 m frá langgarðinum. Skurðurinn var í tæplega 80 m h.y.s. (hnit skurðarins var N65 56.104 og V18 31.699 í vörpuninni WGS 84 en í landshnitakerfi ISN93 N 521472.01 og V 604334.73).

Skurðurinn leiddi í ljós mjög skemmdar mannvistarleifar. Greinilegt var að garðleifarnar höfðu að talsverðu leyti sokkið í mýri, hrunið fram og fokið út. Þó mátti greina óljósar leifar um 3-4 byggingarstig/viðgerðir. Elsti garðurinn hafði verið byggður ofan á ljósgrátt, leirkennt lag sem stungið hafði verið upp suðvestan við garð og hafði annað hvort verið skorið eða rofnað norðaustan við garðinn. Engin ummerki um Landnámslagið var að finna undir garðinum. Leifar elsta garðsins voru nærri því alveg horfnar í umrót en örlitlar garðleifar voru þó norðvestarlega á þeim stalli sem garðurinn hefur verið á. Þar voru svolítill merki um einsleita og leirblandaða torfhleðslu sem innihélt lítið af gjósku. Ekki er ljóst frá hvaða tímabili þessi elsti garður var. Stór hluti garðsins hefur líklega hrunið fram í mýrina og að garðinum höfðu safnast mikið magn hruns- og áfokslaga. Þar ofan á voru leifar næsta annars yngri garðs (2. byggingarstig). Í torflefum þar fundust leifar af Landnámssyrpu (LNS) og Heklu-1104. Fast ofan við byggingarstig tvö voru leifar þriðja garðsins sem var áþekkur garði tvö að því frátöldu að í torfi þriðja garðsins fundust aðeins leifar LNS en ekki H-1104. Efst í þriðja garðinum var H-1300 gjóska óhreyfð. Allra efst í sniðinu voru svo afar illa farnar leifar fjórða garðsins sem var mikið blásinn. Yfir hruni úr yngstu garðleifunum lá gjóska frá V-1477. Samkvæmt gjóskulagafræðingi er ekki hægt að fullyrða um aldur elsta garðsins á svæðinu en yngri endurbyggingar og viðhald eru frá 12.-13. öld og fram á 14-15. öld. Túlkun mannvistarleifa í þessum skurði er með fyrirvara um bágborið ástand minjanna. Mikið af mannvistarlögum virðast hafa fallið fram í mýrina og eru næstum alveg skemmdar af foki, hruni og mögulega vatnsaga.

Sveitarlangur vestari í landi Steindyra - skurður 4

Nafnið Sveitarlangur er oftast notað yfir slitrótt garðlag/garðlög sem liggja meðfram vesturhlíð Svarfaðardals allt frá Holtsá og (jafnvel lengra til norðurs) og inn í botn.

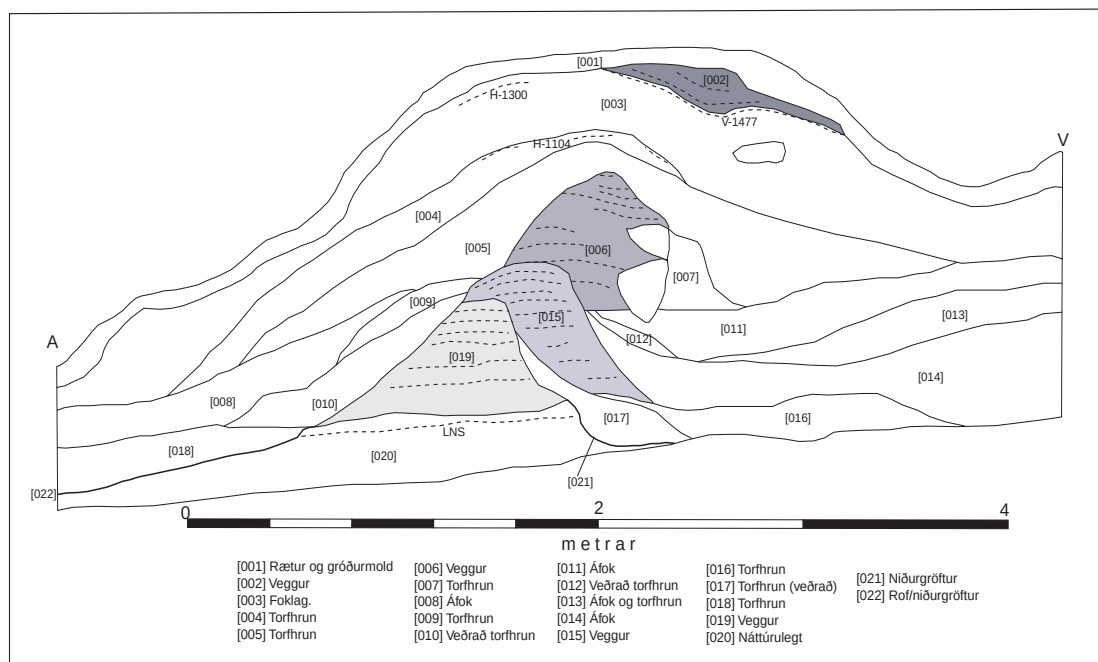

*Sveitarlangur í landi Steindyra.
Horft til suðurs*

Norðan landamerkja Steindyra er garðurinn slitróttur en engin ummerki sjást fast sunnan landamerkja. Garðurinn var skráður 1999 (undir númerinu EY-129:012).²² Fjórði skurðurinn í Dalvíkurbyggð var tekinn á þessum slóðum þar sem garðurinn er hár og breiður. Að austan er hæð hans frá jafnsléttu 2-3 m en að ofan (vestan) er hann miklu lægri eða 0,6-0,9 m á hæð. Skurður var tekinn í garðinn um 150 m NNA við Þverá en tæpum 20 m sunnan við þar sem hann verður mun ógreinilegri og hverfur því sem næst í framræst svæði. Á

allra syðsta kaflanum er talsvert rof í garðinn vestanverðan.

Skurðurinn var tekin þar sem lítið en ógreinilegt gerði virtist byggt upp við

Snið í Sveitarlang í landi Steindyra

²² Adolf Friðriksson o.fl. 2000, 149.

garðinn að vestan. Gerðið var um 8 X 4 m stórt og var norðurveggur þess skýr og ljóst var að byggt hafði verið við Sveitarlang að vestanverðu til að marka austurhlið gerðisins. Vesturhlið gerðisins er afmörkuð af brattri brekku en ekki sáust skýr merki suðurveggjar. Á þessum slóðum var Sveitarlangur nokkrum sentimetrum hærri en víðast hvar annars staðar.

Við fyrstu sýn mætti ætla að sjálfur garðurinn hefði verið byggður í talsverðum halla en

snið þrúfuskurðar leiddi í ljós að garðurinn var byggður á aflíðandi svæði, fast neðan við brekkurætur.

Uppsöfnun

mannvistarlaga,

foklög og hrun við

garðinn mynda hins

vegar talsverða

brekku nú.

Skurðurinn var tekin í

*Hluti af sniði garðsins í landi Steindyra. Magnús Sigurgeirsson
gjóskulagafræðingur að störfum*

garðinn í um 50 m h.y.s.²³ (hnit hans var N65 53.641 og V18 37.088 í vörpuninni WGS 84 en í landshnitakerfi (ISN93) er það N 517410.94 og V599730.47).

Í sniði skurðarins sáust ummerki um 3-4 byggingarstig garðsins og enn yngri leifar gerðisins sem greina mátti á yfirborði. Elsti garðurinn var byggður ofan á Landnámssyrpu og í henni hafði varðveist V-940. Aðeins voru um 0,4 cm uppsöfnun á milli LNS og byggingar garðsins. Vestan við garðinn höfðu LNS og önnur lög verið

skorin í burtu og austan við hann voru sömu lög einnig horfin og hafa þau annað hvort verið skorin þar eða horfið í annað umrót. Elsti veggurinn var fremur stæðilegur og hlaðinn í einfalda hleðslu úr strengjatorfi. Að þessum garði höfðu safnast nokkur áfoks og hrúnlög en ofan þeirra var næsta byggingarstig garðsins sem var svolítið vestar (nær brekku) en það elsta. Þessi veggur var áþekkur þeim elsta, hlaðinn í einfalda hleðslu, úr strengjatorfi. Talsvert hafði hrúnið úr þessum garði og

²³ Reyndar virðist staðetningin í meiri hæð samkvæmt hniti á herforingjaráðskorti eða nálægt því í 100 m h.y.s.

áfokslög safnast upp að honum (og hrúni úr honum) áður en nýr garður var byggður, og sem fyrr vestar (nær brekku) en áður. Þetta þriðja byggingarstig er talsvert frábrugðið þeim fyrri að því leyti að byggingarefnið er bæði torf og grjót. Ekki er þó mikið grjót í garðinum en það hefur markað vesturbrún hans, sem snýr upp í brekkuna. Ofan við þetta byggingarstig eru mikið röskuð lög. Í þeim eru talsverðar torfleifar og er mögulegt að þarna hafi áður verið 1-2

*Skurðurinn í Sveitarlang í landi Steindyra. Horft til austurs.
Ljósmynd Árni Einarsson.*

byggingarstig garðsins til viðbótar, en þau eru þá að mestu útfokin og röskuð nú. Hvít gjóska, H-1104 fannst á þessu svæði en ekki var alveg skýrt hvort hún var óröskuð eða mögulega í torfí. Talsvert ofar en allar þessar leifar lá svo H-1300, um 20 cm ofan torfsins. Yngstu mannvistarleifarnar í sniðinu var svo lítil torfhleðsla sem byggð hafði verið við garðinn, eftir að gjóska úr V-1477 fellur. Hleðslan hefur verið gerð til að búa til litla gerðið sem byggt var við garðinn og sést á yfirborði. Í torfi hleðslunnar sást bæði gjóskur úr H-1300 og V-1477.

Gjóskulagafræðingur taldi næsta víst að elsti hluti garðsins væri frá seinni hluta 10. aldar eða 11. öld og að yngri endurbyggingar hefðu átt sér stað á 12.-13. öld. Gerðið hefur svo verið byggt við garðinn talsvert seinna, hugsanlega á 16. öld.

Sveitarlangur austari í landi Hamars - skurður 5

Framhald Sveitarlangs að austan liggur með landinu til norðurs og beygir til austurs með dalsmynni Svarfaðardals. Garðlagið liggur í talsverðri sveigju á þessum slóðum um land Skáldastaða og Hamars og að Hálsá. Í landi Hamars er garðurinn nær 600 m

langur (frá landamerkjum við Skáldalæk), og liggur í boga eftir hálsinum en verður svo óskýr ofan við heimatún Hamars. Um 600 m suðaustan við enda Sveitarlangs má

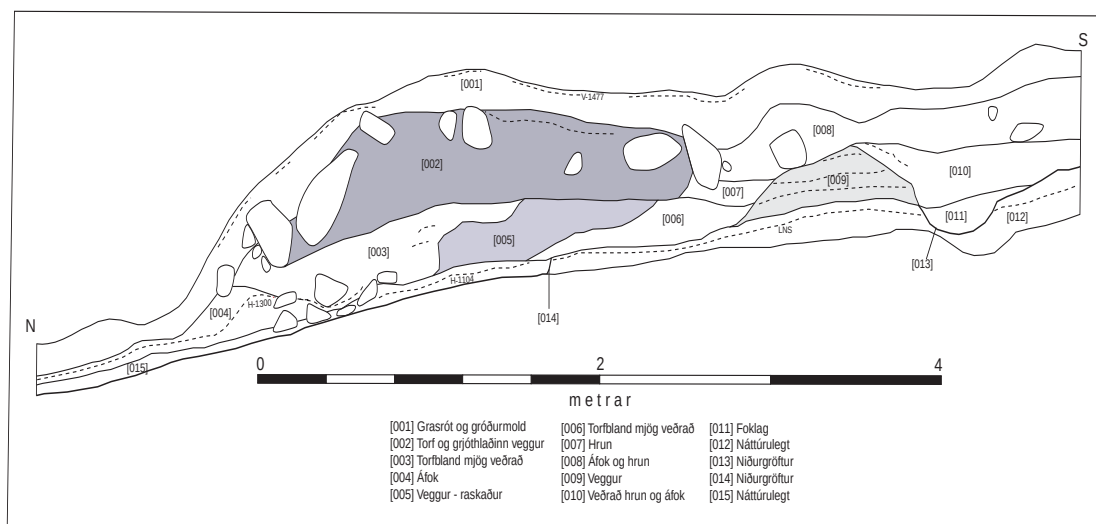
Garðlagið í landi Hamars, rétt suðvestan við þann stað sem skurður var tekið í það.

svo greina garðlag sem vel gæti verið framhald þessa garðs og liggur það um 350 m til austurs að Hálsá. Austan við Hálsá liggja tvö garðlög frá ánni á svipuðum slóðum. Garðurinn er lyngivaxinn á þeim slóðum er skurðurinn

var tekinn og var norðurbrún garðsins mun greinilegri en suðurbrún hans eða allt að 1,2 m á hæð.

Suðurbrúnnin féll meira saman við brekkuna og var víða aðeins 0,2-0,4 m á hæð. Garðurinn var 4-5 m á breidd. Hann var skráður sumarið 2002 (undir númerinu EY-180:006).²⁴

Skurður var tekinn í garðinn um 45 m vestan við þar sem annar minni garður (þó fornlegur) greinist frá og hefur hann markað af tún Hamars (skráður í

Sniðteikning garðsins í landi Hamars

fornleifaskráningu undir númeri EY-180:005). Skurðurinn var um 150 m suðaustan við tank Hitaveitu Dalvíkurbyggðar. Skurðurinn var 65-75 m h.y.s. (hnit hans N65

²⁴ Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2003, 84.

56.624 W18 30.905 í vörpuninni WGS 84. Í landshnitakerfi (ISN93) voru hnitin N522067.27 og V 605306.12).

Í sniði skurðarins sást ummerki um 3 byggingarstig. Elsti garðurinn hafði verið byggður ofan á Landnámssyrpu og sást leifar af gjósku frá V-940 í henni. Minna en 0,5 cm uppsöfnun var á milli gjóskulagsins og garðsins. Sunnan og norðan garðs hafði LNS og önnur jarðlög verið stungin í burtu eða horfið í annað umrót við garðbygginguna. Ofan á niðurgröftin að norðan hafði síðar lagst gjóskulag sem fallið hafði eftir að garðurinn var byggður, H-1104. Yfir og umhverfis elsta garðinn eru hrun og foklög en skammt ofar lá H-1300 óhreyft upp að mjög illa förnum vegggleifum byggingarstigs tvö. Þessi garður var mjög hruninn og blásinn en í honum mátti greina heillegar linsur af strengjatorfi. Hann var byggður á tímabilinu 1104-1300. Talsverðar torfleifar reyndust í lögum í kringum garðinn sem verið gætu leifar útblásinna og hruninna byggingarstiga en það var orðið of ógreinilegt til að hægt væri að fullyrða um það. Þriðja og yngsta byggingarstigið var svo þar fyrir ofan. Sá garður var einnig nokkuð útflattur og náði yfir stórt svæði. Allra nyrst í honum voru fremur illa gerðar grjóthleðslur og hefur norðurhlið garðsins verið alveg grjóthlaðin á þessu yngsta skeiði. Ofan við þennan yngsta garð fannst svo V-1477 neðan til í grasrótinni. Niðurstaða gjóskulagafræðings var að elsti hluti garðsins væri að öllum líkindum frá seinni hluta 10. aldar eða 11. öld en yngri byggingarstig væru frá 12.-13. öld og fram á 14.-15. öld.

Sýðsti hluti sniðsins, elstu leifar garðsins og niðurgröftur sunnan hans

Garðlag við Hálskot á Stóru-Hámundarstöðum - skurður 6

Rúmum kílómetra norðvestan við Stóru-Hámundarstaði eru miklar tóftir sem ýmist hafa verið nefndar Stóri-Háls, Hálskot eða Neðra-Hálskot. Tóftirnar eru friðlýstar og getið víða í heimildum m.a. í Jarðabók Árna og Páls frá 1712 sem og í greinargerð Kristians Kálund sem fór um svæðið 1877 og setti fram þá tilgátu að tóftirnar væru Dalsbær, sem nefndur er í Valla-Ljóts sögu.²⁵

²⁵ Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns X, 100. Kristian Kaalund III, 77.

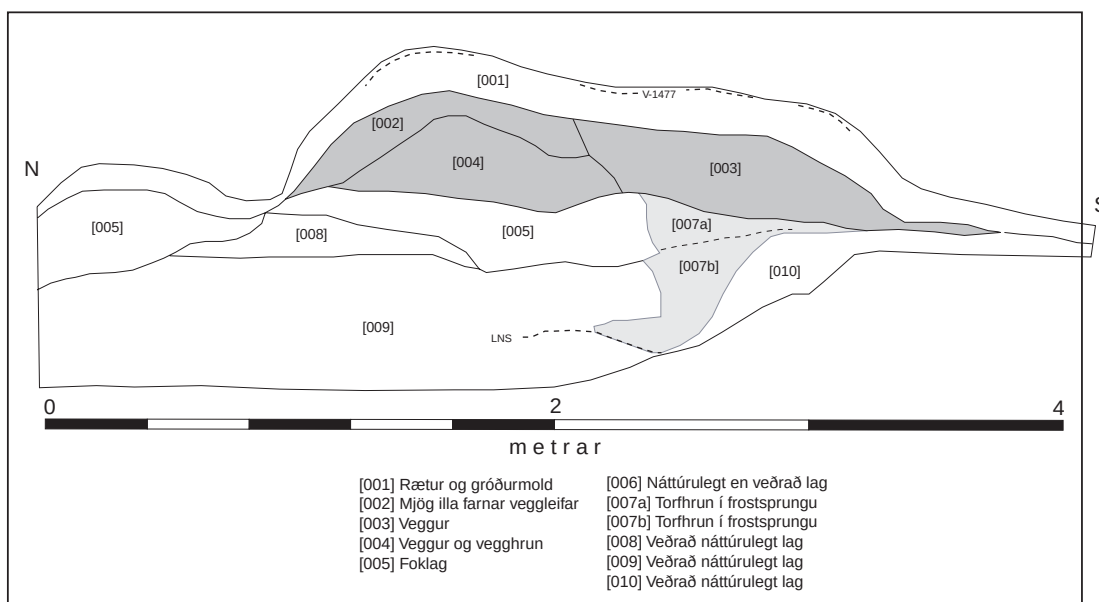
Í örnefnalýsingu er sagt að þar sé forn öskuhaugur þar sem mikið af fisk- og kindabeinum hafi fundist og stungið upp á að þarna sé fundið upprunalegt bæjarstaði Hámundarstaða.²⁶ Mikið garðlag afmarkar tóftasvæðið til norðvesturs. Það liggur í um 700 m til SSV frá sjó en hverfur undir þjóðveginn ofan við tóftirnar, þó líklegt sé að hann hafi áður legið áfram til suðvesturs ofan hans. Sumarið 2002 var garðlagið ásamt 25 tóftum (á svæði sem var um 700 X 375 m stórt) skráð undir númerinu EY-052:024.²⁷

*Garðlag rétt NNA við skurð, horft til norðausturs.
Ljósmynd Árni Einarsson*

Skurður var tekinn

í garðlagið um 90 m neðan (norðaustan) við þjóðveg. Garðlagið var lyngivaxið og lá

Snið garðlags í landi Stóru-Hámundarstaða

dálítið kræklótt niður hliðina í átt að sjó. Garðurinn var sæmilega skýr og skýrari eftir

²⁶ Örnefnaskrá Svarfaðardals, 14-15 og 37; Friðlýsingaskrá, 48.

²⁷ Elín Ósk Hreiðarsdóttir, 2003, 25-28.

Því sem neðar (norðaustar) dróg. Norðurbrún hans var skýrari en suðurbrúnin en þó báðar þökkalega greinilegar. Garðbrúnin að norðan var 1,3 m á hæð en 0,8 m að sunnan. Breidd garðsins var víða um 2 m.

Skurðurinn sem tekinn var reyndist í rúmlega 80 m y.s. (og hnit hans N65 57.034 og 18 26.944 í vörpuninni WGS 84. Í landshnitakerfi (ISN93) hefur skurðurinn hnitð N525064.45 og V606092.89).

Skurðurinn í garðinn leiddi í ljós mjög illa varðveittar mannvistarleifar. Í sniði hans sáust merki um a.m.k. tvö byggingarstig. Greinilegt er að talsverð frostverkun hefur verið á þessum slóðum og hefur það, ásamt hruni og foki, nær algjörlega eytt ummerkjum garðsins. Undirlag garðsins hafði verið rofið þegar hann var byggður en undir garðstæðinu fann gjóskulagafræðingur leifar af óraskaðri Landnámssyrpu. Yfir öllum mannvistarleifum var svo gjóskulag V-1477. Á milli voru

óræðar mannvistarleifar. Neðst, ofan á slitrum af LNS voru svolitlar leifar af vegg með LNS og Heklu-3 í torfi. Þessar leifar voru nú vart meira en torflinsur sem að stórum hluta höfðu sigið niður í

frostsprungu. Að þessum ummerkjum höfðu safnast talsvert af foklögum en ofar voru óljósar leifar endurbyggingar garðsins, mikið útflattar og blásnar. Örlitlar slitur af H-1104 sáust á einum stað í torfi/torfhruni norðanmegin við garðinn.

Hluti sniðsins á Stóru-Hámundarstöðum

Samkvæmt gjóskulagafræðingi

gæti elsti hluti garðsins verið frá 10.-11. öld og hefur hann líklega verið endurbættur/endurbyggður á 12.-13. öld. Garðurinn er frá því alllöngu fyrir 1477.

Niðurstöður

Skurðir í sex garðlög í Svarfaðardal og á Árskógsströnd sýna að garðarnir hafa flestir ef ekki allir verið byggðir eftir 940, líklega á seinni hluta 10. aldar eða á 11. öld. Í einu sniði mátti sjá að sá garður var þegar byggður þegar gjóskulag frá 1104 féll en annars staðar hafði sú gjóska ekki varðveist óröskuð. Í öllum sniðum garðanna nema einu sáust greinileg merki um endurbyggingar og viðhald. Flestum görðunum var viðhaldið a.m.k. fram á 12.-13. öld og sumum fram á 14. eða mögulega fram 15. öld. Engin merki um viðhald fundust eftir 1477 en þekkt gjóskulag frá því ári úr Veiðivötnum lá yfir öllum garðleifum og hafði í öllum tilfellum fallið nokkuð eftir að viðhaldi garðlaganna var hætt.²⁸

Skurðirnir veittu ekki einungis upplýsingar um notkunarskeið garðanna heldur einnig gerð þeirra. Snið þeirra sýndu að elstu garðarnir á hverjum stað voru undantekningarlaust hlaðnir úr torfi en yngri viðbætur ýmist eingöngu úr torfi eða úr torfi og grjóti (á þremur stöðum). Við byggingu elsta garðsins á hverjum stað hafði torf verið stungið upp við hlið hans, a.m.k. öðrum megin en stundum beggja vegna. Það má reikna með að þetta hafi verið gert þar sem það var þægilegasta leiðin til að ná í byggingarefni en jafnframt til að auka hæð garðanna. Öll torfhleðsla var strengjatorf og virtust garðarnir oftast hlaðnir upp í einfalda hleðslu.

Gjóskulögin afmörkuðu notkunarskeið garðanna ágætlega en gefa ekki nákvæmar upplýsingar um á hversu löngu skeiði svarfdælsku garðarnir voru reistir/hlaðnir. Þó má segja að enn sem komið er sé ekkert sem bendi til annars en að helstu garðlögin á svæðinu hafi flest verið byggð á sama tímaskeiði, stuttu eftir lok landnámsaldar. Því er eðlilegt að tala um garðlögin sem *garðakerfi*, sambærilegt því sem þekkt er í Suður-Þingeyjarsýslu. Kerfin tvö eru byggð á svipuðu skeiði og líklega í svipuðum tilgangi en þrátt fyrir það er ýmislegt sem skilur að. Svarfdælsku garðarnir virðast t.d. alls staðar byggðir úr stakri torfhleðslu en ekki úr aðskildri, tvöfaldri hleðslu með torfrusli og/eða mold á milli eins og margir garðanna í Suður-Þingeyjarsýslu. Grjóthleðslur eins og þær sem finnast víða í yngri byggingarstigum svarfdælsku garðanna hafa hvergi fundist í Suður-Þingeyjarsýslu og síðast en ekki síst var svarfdælsku görðunum greinilega haldið við lengur en slík merki endurbygginga

²⁸ Reyndar fundust mannvistarleifar á einum stað yngri en gjóskulagið en þær voru hvorki endurbygging né viðhald á garðinum heldur leifar um lítið gerði sem byggt hafði verið við Sveitarlang í landi Steindyra, líklega á 16. öld og löngu eftir að hætt var að halda garðinum við.

hafa ekki fundist í suður-þingeyiskum görðum. Munur er einnig á legu garðanna á svæðunum tveimur og á köflum virðist garðakerfið í Dalvíkurbyggð einfaldara en það suður-þingeyska. Það helgast án efa talsvert af mismunandi landslagi á svæðunum tveimur enda ekki láglendum heiðum fyrir að fara í Dalvíkurbyggð. Það styður þessa kenningu enn frekar að þar sem undirlendi í Dalvíkurbyggð er meira, s.s. við tungusporðinn milli Svarfaðardals og Skíðadals, við austanvert dalsmynni Svarfaðardals og norðan við dalsmynni Þorvaldsdals verður garðakerfið flóknara og minnir meira á frænda sinn í austri.

Niðurstöður kortlagningar og uppgrftar á garðlögum, sem og elstu tiltækar heimildir um þá, benda til að garðarnir í Dalvíkurbyggð hafi upprunalega verið byggðir sem *girðingar* en ekki sem vegir (göngu- eða rekstrargarðar) eins og gjarnan var talið. Þetta sýnir bæði upprunaleg breidd garðanna sem og byggingarlag þeirra. Meginhlutverk þeirra hefur sennilega verið að takmarka umferð búfjár, en sumir þeirra hafa jafnframt markað skil á milli jarða, mörk heimatúna eða úthaga. Langgarðarnir í Dalvíkurbyggð eru í flestum tilfellum nokkurn spöl ofan bæja en gjarnan nokkru neðar en sel sem rústir sjást af á mörgum jörðum og eru oftast staðsett talsvert ofan við bæina, oft í mynnum þverdala. Líklegt er að vörsluhlutverk langgarðanna tengist beit í úthögum með einum eða öðrum hætti.

Eftir að hætt var að halda görðunum við virðist hlutverk margra langgarðanna breytast þannig að þeir fara að þjóna hlutverki vega. Ástæða þessa var sjálfsagt að talsvert af foklögum hafði safnast upp að þeim og þeir hafa verið orðnir breiðari. Garðarnir stóðu oft upp úr snjóalögum og hafa því verið upplagðir vegir þegar frá liðu stundir. Þessu nýja hlutverki gegndu garðarnir um margar aldir og mótaði það hugmyndir síðari tíma manna um uppruna þeirra.

Hugleiðingar um niðurstöður rannsókna í Dalvíkurbyggð

Ein þeirra spurninga sem vaknaði við rannsóknina í Dalvíkurbyggð snéri að viðhaldi þeirra. Hvers vegna skyldi görðum í Svarfaðardal og nágrenni hafa verið viðhaldið lengur en görðunum í Suður-Þingeyjarsýslu? Um það er erfitt að fullyrða en mögulegt er að þar hafi landþröng ráðið einhverju þar sem jarðir á svæðinu eru að jafnaði minni að flatarmáli heldur en í Suður-Þingeyjarsýslu. Mögulegt er að sökum plássleysis hafi það einfaldlega ætíð skipt Svarfdælinga mjög miklu máli að afmarka það land sem þeir áttu, verjast búfénaði annarra og hafa góða stjórn á eigin búfénaði í landareign sinni.

Enn er ekki ljóst hvers vegna menn hættu að viðhalda gördunum en ekki er ólíklegt að skýringarnar séu margþættar. Garðarnir kröfðust líklega talsverðs viðhalds og má vera að þeir hafi ekki verið endingargóðir. Tilraunir til endurbóta með breyttan efnivið - blandað torf og grjót í stað hreinnar torfhleðslu - hafa e.t.v. ekki borið tilætlaðan árangur. Mögulegt er að viðhald garðanna hafi einfaldlega þótt of tímafrekt og kostnaðarsamt verkefni og úrelding þeirra sé til merkis um um hnignandi efnahag. Þá staðreynd að ekki hafa fundist ummerki um viðhald og endurbyggingu garðlaganna í Suður-Þingeyjarsýslu í þeim rannsóknum sem þar voru gerðar má túlka sem vísbendingu um að þeir hafi aðeins verið í notkun um stutt skeið. Garðarnir í Svarfaðardal og nágrenni bera þess merki að hafa verið í notkun lengur en það virðist hins vegar nokkuð misjafnt eftir gördum innan svæðum hversu lengi mannvirkjunum var haldið við. Mögulegt er að lykilinn að skilningi á úreldingu garðanna sé að finna í frekari rannsóknum á þessari tímasetningu, þ.e. hvort almennt var hætt að halda við gördum á sama skeiði (og þá á hvaða skeiði). Enn sem komið er aðeins hægt að segja að í Svarfaðardal og nágrenni hafi fundist vísbendingar um að viðhaldi sumra garðanna hafi verið hætt strax á 12.-13. öld en öðrum viðhaldið lengur, a.m.k. fram eftir 14. öld. Það má túlka sem vísbendingu um að baki úreldingu garðanna hafi ekki legið einhver einn afgerandi atburður heldur að þeir hafi falið í sér kerfi sem með tímanum hafi úrelst, mögulega vegna breyttra umhverfisaðstæðna og/eða efnahags.

Ýmsar rannsóknir í fornleifafræði, sagnfræði og náttúrufræði benda til að margt í aðstæðum og umhverfi fólks hafi breyst umtalsvert á fyrstu öldum byggðar í nýju landi. Sem dæmi má nefna að á Íslandi kólnaði talsvert á þessu skeiði (um 1300), gróðurfar tók miklum stakkaskiptum og er t.d. talið að birkiskógur hafi dregist mjög saman á fyrstu öldum eftir landnám. Það, eitt sér, hefur án efa haft margvíslegar breytingar í för með sér. Ásýnd lands hefur gjörbreyst, auðveldara en áður var að hafa gætur á búfénaði og ekki er ólíklegt að bithagar hafi eitthvað færst til. Eins eru vísbendingar um að búskapur hafi breyst mikið og áhersla á sauðfjárrækt hafi margfaldast á kostnað nautgripa/kúa. Það má því gera ráð fyrir að umhverfi fólks, efnahagur þess og búskaparhættir hafi almennt breyst mikið á fyrstu öldum og hvert þessara atriða um sig gæti hæglega hafa breytt forsendum fyrir garðhleðslu og valdið því að ekki taldist lengur svara fyrirhöfn að fjárfesta sama tíma og orku og áður í garðhleðslu. Þessar spurningar verða hins vegar aðeins til lykta leiddar með frekari rannsóknum á garðakerfinu í Svarfaðardal og annars staðar í bland við viðtækari rannsóknir á umhverfisaðstæðum, efnahag og búskaparháttum fyrri alda.

Kynning rannsókna og næstu skref

Eftir að uppgreftir lauk í Svarfaðardal var unnið að úrvinnslu uppgrافتargagna og heimildavinnu. Í tengslum við úrvinnsluna var einnig rituð grein um garðlagarannsóknir í Dalvíkurbyggð sem mun birtast í næsta hefti Súlna sem væntanlegt er á vormánuðum 2011.

Laugardaginn 6. nóvember efndi Náttúrusetrið á Húsabakka til ráðstefnu um garðlög á svæðinu undir yfirskriftinni *Fyrir ofan garð og neðan*. Þar hélt höfundur erindi um garðana í Dalvíkurbyggð og rannsóknir sumarsins en auk hans fjallaði Árni Einarsson frá Náttúruannsóknastöðinni við Mývatn um garða og fleiri minjar í Suður-Þíngeyjarsýslu og Árni Daniel Júlíusson sagnfræðingur um Svarfaðardal í miðaldaheimildum. Í kjölfarið var tekið ítarlegt viðtal við höfund í útvarpsþættinum Tímaglasinu á Rás 1 um garðlög in Dalvíkurbyggð og rannsóknir á þeim.

Ráðstefnan og viðtalið vakti mikil og góð viðbrögð heimamanna og annarra og bárust höfundir fjöldinn allur af bréfum og símtölum í kjölfarið. Fólk benti m.a. á ýmis garðlög víðs vegar um landið sem það taldi mikilvægt að rannsaka betur og hvatti til frekari rannsókna á þessum merkilegu fyrirbærum. Ljóst er að landsmenn hafa mikinn og almennan áhuga á garðlögum í Dalvíkurbyggð og víðar.

Rannsóknirnar á gördunum í Dalvíkurbyggð hafa sýnt, svo að ekki verður um villst, að hið mikla garðakerfi sem frægt er í Suður-Þíngeyjarsýslu er ekki einsdæmi. Garðarnir í Svarfaðardal eru sambærilegir þeim suður-þíngeysku og margt sem bendir til að slík garðakerfi hafi verið að finna mun víðar. Um þetta er hins vegar lítið hægt að fullyrða nema að undangengum frekari rannsóknnum. Rannsókn gördum í Dalvíkurbyggð sýndi að með könnunarskurðum má, með litlum tilkostnaði, fá miklar upplýsingar um aldur, gerð, byggingarlag og eyðingu garðakerfa.

Í rannsóknnum á garðakerfum er mikilvægt upphafsskref að kortleggja garðlög sem sjást á yfirborði. Upplýsingar um slíka garða, sem gætu verið hluti af umfangsmiklum kerfum er að finna á nokkrum stöðum, t.d. í Fnjóskadal, í Kelduhreppi og víða í Eyjafirði, Þíngeyjarsýslum og Skagafirði. Á Suðurlandi hafa, einnig, á undanföllum áratugum fengist ýmsar vísbendingar um mikla og forna garða en enn sem komið er hafa þeir ekki verið kortlagðir heildstætt eða skoðaðir að nokkru

ráði. Enn skortir því víða að kortlagningu á görðunum sé lokið en slíkt verður að heita fyrsta skrefið í átt að ítarlegri rannsókn á þessum merka minjaflokki. Kelduhreppur í Norður-Þingeyjarsýslu er hartnær eina undantekningin frá þessu en þar hefur á undanförunum árum verið kortlagt mikið kerfi garðlaga í tengslum við fornleifaskráningu á svæðinu. Lega garða á svæðinu er með allt öðrum hætti en í Suðursýslunni og væri mikilvægt að rannsaka garðakerfið þar betur og kanna hvort kerfið er frá svipuðu skeiði og byggt í svipuðum tilgangi eða hvort aðrar hvatir hafi legið þar að baki.

Það væri mikill akkur að frekari garðarannsóknnum hér á landi, sér í lagi til að unnt sé að leggja mat á hversu algeng umfangsmikil garðakerfi voru á fyrstu öldum og hvaða tilgangi þeir þjónaðu. Sambærilegar rannsóknir og þær er gerðar voru síðasta sumar í Dalvíkurbyggð þyrfti að gera á fleiri svæðum til að öðlast betri yfirsýn yfir íslenska forngarða, og reyna öðlast betri innsýn í samfélagsgerð og samfélagsbreytingar á fyrstu öldum Íslandsbyggðar.

Heimildir

Adolf Friðriksson, Elín Ósk Hreiðarsdóttir, Hildur Gestsdóttir, Margrét Stefánsdóttir og Orri Vésteinsson. 2000. *Fornleifakönnun í Eyjafirði XII: Fornleifar á Upsaströn, Dalvíkurlandi og vestanverðum Svarfaðardal inn að Klaufabrekku*. Fornleifastofnun Íslands. FS-116-99091. Fjölrit, Reykjavík.

Aldred, O., Árni Einarsson, Elín Ósk Hreiðarsdóttir og Birna Lárusdóttir. 2007. *Forn garðlög í Suður-Pingeyjarsýslu. A system of earthworks in north-east Iceland*. Fornleifastofnun Íslands & Náttúrurannsóknastöðin við Mývatn Reykjavík. FS349-04263 Framvinduskýrsla / Interim report.

Árni Einarsson, Oddgeir Hansson og Orri Vésteinsson 2002. "An extensive system of medieval earthworks in NE-Iceland". *Archaeologia Islandica* 2: 61-73.

Bryndís G. Róbertsdóttir og Haukur Jóhannesson. 1986. „Þrælagarður í Biskupstungum“. *Náttúrufræðingurinn* 56. 213-234.

Búalög 1775. Verðlag á Íslandi á 12-19. öld. 1966. Reykjavík.

Búalög. Um verðlag og allskonar venjur í viðskiptum og búskap á Íslandi. 1915-1933. Reykjavík.

Diplomatarium islandicum, Íslenskt Fornbréfasafn, I-XVI. 1857-1972. Kaupmannahöfn/Reykjavík.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2001. *Fornleifaskráning í Eyjafirði XVI: Fornleifar í innsta hluta Svarfaðardals (frá Göngustaðakoti) og í vestanverðum Skíðadal inn að Þverá*. Fornleifastofnun Íslands. FS-144-00122. Fjölrit, Reykjavík.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2002. *Fornleifaskráning í Eyjafirði XVI: Fornleifar í Skíðadal frá Kóngsstöðum og norður með Svarfaðardal austanverðum að Sökku*. FS168-99093. Fjölrit, Reykjavík.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir. 2003. *Fornleifaskráning í Eyjafirði XVIII: Fornleifar í austanverðum Svarfaðardal austanverðum frá Skáldastöðum og meðfram Árskógsströnd suður að Litla-Árskógi*. FS204-99094. Fjölrit, Reykjavík.

Elín Ósk Hreiðarsdóttir 2004. *Fornleifaskráning í Eyjafirði XIV: Fornleifar í Þorvaldsdal og syðsta hluta Árskógsstrandar að hreppamörkum*. FS256-99095. Fjölrit, Reykjavík.

Fornleifaskrá. 1990. Skrá um friðlýstar fornleifar. Ágúst Ó. Georgesson tók saman. Reykjavík.

Grágás. *Lagasafn íslenska þjóðveldisins*. 1992. Reykjavík.

Grágás, *Staðarhólsbók*. 1974. Óðinsvé.

Grágás, *Konungsbók*. 1974. Óðinsvé.

Guðmundur Ólafsson og Kristinn Magnússon. 1992. „Þvergarður: forn landamerkjagarður á Seltjarnarnesi“. *Rannsóknaskýrslur Fornleifadeildar Þjóðminjasafns Íslands XIII*. Reykjavík.

Íslensk fornrit IV: Eyrbyggja saga. 1935. (Einar Ól. Sveinsson og Matthías Þórðarson gáfu út). Hið íslenska fornritafélag. Reykjavík.

Íslensk fornrit XI: Austfirðinga sögur. 1950. (Jón Jóhannesson gaf út). Hið íslenska fornritafélag. Reykjavík.

Íslensk fornrit XIV: Kjalnesinga saga. 1959. (Jóhannes Halldórsson gaf út). Hið íslenska fornritafélag. Reykjavík.

Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns X: Eyjafjarðarsýsla. 1943. Kaupmannahöfn.

Jón Jónsson. 1984. „Bjarnagarður í Landbroti“. *Árbók hins íslenska fornleifafélags* 1982. 181-186.

Jónsbók. Kong Magnus Hakonarsons lovbog for island, vedtaget paa Altinget 1281, 1904. Kaupmannahöfn.

Kristján Eldjárn. 1977. „Skagagarður-fornmannaverk“. *Árbók Ferðafélags Íslands* 1977. Reykjavík. 107-119.

Kristian Kålund. 1986. *Íslenskir sögustaðir III. Norðlendingafjórðungur*. Reykjavík.

Kristmundur Bjarnason. 1985. *Saga Dalvíkur I*. Dalvík.

Oddgeir Hansson. 2002. *Garður er granna sættir*. Óbirt B.A.-ritgerð. Háskóli Íslands.

Páll Sigurðsson frá Lundi. 1979. Tveir garðar fornir í Fljótum“. *Fólk og fróðleikur: Skagfirzkræði*. Sögufélag Skagfirðinga. Sauðárkrúkur.

Samantekt um Kolsgarð í Flóa: handrit. Sigurður Guðmundsson í Súluholti skráði. Jónína Hafsteinsdóttir gekk frá handriti. Örnefnasafn Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum

Sýslu- og sóknalýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1854. Eyjafjarðarsýsla. 1972. Magnús Kristjánsson sá um útgáfu. Sögufélag Eyjafjarðar. Eyfírskræði II. Akureyri.

Þjóðsögur Jóns Árnasonar I-VI. bindi. 1961. Reykjavík.

Örnefnaskrá Svarfaðardals. (handrit) Jóhannes Óli Sæmundsson tók saman.

Fornleifarannsókn í Svarfaðardal sumarið 2010

Gjóskulagarannsókn

Magnús Á. Sigurgeirsson, jarðfræðingur

Netföng: magnus.a.sigurgeirsson@isor.is / masig@mmedia.is

INNGANGUR

Þann 31. ágúst 2010 var farin vettvangsferð í Svarfaðardal í Dalvíkurbyggð. Skoðuð voru snið í garðlög á alls sex stöðum, við Tungufell, Tungudal, Steindyr, Sökku, Hamar og Stóru Hámundarstaði. Tilgangur ferðarinnar var að aldursgreina garðana með hjálp gjóskulaga. Skoðuð voru jarðvegssnið á öllum ofangreindum stöðum, gjóskulög greind, afstaða þeirra til fornminja könnuð og sýni tekin til frekari athugana.

Rannsóknir hafa sýnt að nokkuð er af gjóskulögum í jarðvegi á Norðurlandi sem koma að notum við aldursákvæðanir fornminja. Þau gjóskulög sem best hafa nýst í þeim tilgangi eru, Landnámslagið (LNL) frá því um 870, V~940, H-1104, H-1158, H-1300, V-1477 og H-1766. Í Á mið-Norðurlandi er svokölluð Landnámssyrpa (LNS) yfirleitt skýr en í henni eru allt að sex dökk gjóskulög með stuttu millibili. Lögin mynduðust á rúmlega 200 ára tímabili. Á Norðurlandi verður Landnámssyrpan ógreinilegri eftir því sem norðar er farið. Yngsta lagið í LNS er V~940. Þykkt LNS er á bilinu 4-6 cm (Sigurður Þórarinnsson 1968, Guðrún Larsen 1982; 1984; 1992, Árni Einarsson *et al.* 1988, Karl Grönvold *et al.* 1995, Magnús Á. Sigurgeirsson 1998; 2002, Magnús Á. Sigurgeirsson *et al.* 2002; 2008).

NIÐURSTÖÐUR

Tungufell (skurður #2)

Landnámssyrpan er *in situ* undir torfhleðslu garðsins. Tvö dökk gjóskulög eru sjáanleg í LNS. Torfhnausar eru á hvolfi í veggnum. Í þeim er LNS og Hekla-3. Grænleitt gjóska er í torfi, líklega úr V~940. Jarðvegsþykknun hefur verið lítil á þessum stað en 6 cm þykkur jarðvegur er á milli LNS og Heklu-3. Um 38 cm eru frá LNS niður á fast. Grasrót kemur næst ofan á garðinum. Gjóska er ekki greinanleg í jarðvegi yfir garðinum. Um 1 cm þykkt jarðvegslag er á milli LNS og torfs neðst í garðinum. Dökk sendin gjóska liggur upp að garðinum norðan megin, líklega er um V-1477 að ræða. Torfið í garðinum bendir til að hann sé reistur tiltölulega stuttu eftir að LNS myndast, mögulega á seinni hluta 10. aldar eða 11. öld. Frekari rannsókn þyrfti þó til að fá betri vissu fyrir þessu.

Tungufell (skurður #1)

Landnámssyrpan er *in situ* undir torfinu, sem inniheldur LNS og Hekla-3. Um 0,5 cm af dökkum lífrænum jarðvegi eru á milli torfs og LNS. Þrjú gjóskulög eru greinanleg í LNS, svart (neðst), gráleitt lag (sem er þykkast) og grágrænt lag efst. Gjóskulagið V-1477 sést upp undir grasrót, a.m.k. 10 cm yfir torfhruni. Jarðvegsþykknun hefur verið hæg hér líkt og á fyrri stað (skurði #2), en aðeins eru 5 cm af jarðvegi á milli LNS og Heklu-3. Telja má víst að garðurinn sé mjög forn, líklega frá seinni hluta 10. aldar eða 11. öld. Líkt og með garðinn við Tungufell þyrfti frekari rannsókn til að fá þetta staðfest.

Steindyr, Sveitalangur (skurður #4)

Landnámssyrpan er *in situ* undir garðinum. Aðeins 0,4 cm eru á milli LNS og torfs. Líklegt er að V~940 sé efst í LNS. Yfir torfi eru V-1477 og líklega einnig H-

1300, um 20 cm ofan torfsins. Allgreinilegur kafli (eining) er í garðinum úr torfi með slitrum af hvíttri gjósku. Telja má víst að um sé að ræða gjóskulagið Heklu-1104. Í kjarna garðsins (elsta hluta hans) er torf með LNS og Heklu-3. Hann er samsettur úr þremur einingum. Efst, vestan megin í garðinum, eru torfhnausar ofan á V-1477 gjóskunni. Þeir innihalda H-1300 og V-1477 gjóskuna og eru því yngri. Þarna er um seinni tíma viðbót að ræða, frá 16. öld eða síðar. Telja má næsta víst að elsti hluti garðsins sé frá seinni hluta 10. aldar eða 11. öld. Síðan hefur verið bætt í garðinn torfi, vegna endurbóta, á 12.-13. öld.

Sakka (skurður #3)

Neðsta torfið í garðinum er fremur einsleitt og inniheldur lítið af gjósku. Ólíkt öðrum stöðum sem skoðaðir voru er LNS ekki sjáanleg undir garðinum. Bygging garðsins er nokkuð margbrotin en til einföldunar má skipta byggingu hans í fjórar megin einingar:

- a. Neðst er leirblandað torf (fyllingarefni) sem inniheldur ekki LNS.
- b. Torf með LNS og Heklu-1104 (sem er hvít). Bæði fyllingarefni og torf. 8
- c. Torf með LNS en ekki H-1104. Efst í þessari einingu er grátt gjóskulag sem samkvæmt smásjárskoðun er H-1300. 7
- d. Fyllingarefni og ógreinilegt torf (einsleitt) er efst.

Svart gjóskulag liggur upp á torfhrun úr garðinum, líklega V-1477. Ekki er hægt að fullyrða um aldur elstu einingar garðsins en hins vegar kemur torf þar ofan á sem líklega er frá 12.-13. öld. Eining c er frá því eftir 1300 en um aldur einingar d verður ekki fullyrt nema að hún er að öllum líkindum frá því fyrir 1477.

Hamar (skurður #5)

Garðurinn virðist vera tvískiptur, í vesturhluta hans er torf með LNS og Heklu-3. Minna en 0,5 cm eru á milli LNS undir garðinum og neðsta torfsins. Gjóskulagið V~940 er efst í LNS eftir því sem best verður séð. Landnámssyrpan er skorin undir austurhluta garðsins (þ.e. stungin upp). Ofaná röskuðu moldarlagi eru gjóskulögin H-1104 og H-1300 *in situ*. Næst ofaná H-1300 tekur við smágrjót og torf með LNS og Heklu-3. Þar ofaná er þunn eining úr einsleitum grábrúnum jarðvegi með slitrum úr Heklu-1104. Ofaná þeirri einingu er torf með LNS og Heklu-3. Efst í garðinn hefur síðan verið sett grjót, bæði stórt og smátt. Í grasrótinni ofan á garðinum eru slitur úr V-1477. Gjóskulagið leggst yfir grjót frá síðasta skeiði hans, þannig að garðurinn er frá því fyrir 1477. Garðurinn er nokkuð margbrotinn, en í honum má greina a.m.k. fjögur byggingarskeið. Elsti hluti garðsins er að öllum líkindum frá seinni hluta 10. aldar eða 11. öld. Síðan hefur hann verið endurbættur (haldið við) á næstu öldum, fram á 14.-15. öld.

Stóru Hámundarstaðir (skurður #6)

Ógreinileg bygging er á garðinum og torfhleðslur óskýrar. Undirlag hans hefur verið mjög rofið þegar hann var byggður, en þar eru sand- og malarlinsur og lítill jarðvegur. Landnámssyrpan er *in situ* undir torfinu að hluta. Gjóskulagið V-1477 liggur yfir torfhrun úr garðinum. Torf í garðinum inniheldur slitur af LNS og Heklu-3. Ljós yrja af Heklu-1104 sást á einum stað í torfi/torfhruni norðan megin við garðinn. Elsti hluti garðsins gæti því verið forn, jafnvel frá 10.-11. öld, en frekari athugun þarf þó til að staðfesta það. Líklega hefur hann verið endurbættur á 12.-13. öld. Garðurinn er frá því alllöngu fyrir 1477.

HELSTU HEIMILDIR

Árni Einarsson, Hafliði Hafliðason og Hlynur Óskarsson 1988: Mývatn: Saga lífríkis og gjóskutímatal í Syðriflóa. Náttúruverndarráð, fjölrit 17.

Guðrún Larsen 1982: Gjóskulagatímatal Jökuldals og nágrennis. Í: Eldur er í norðri. Reykjavík, s. 51-65.

- Guðrún Larsen 1984: Recent volcanic history of the Veidivötn fissure swarm, Southern Iceland – an approach to volcanic risk assessment. *J Volcanol. Geotherm. Res.* 22: 33-58.
- Guðrún Larsen 1992: Gjóskulagið úr Heklugosinu 1158. Yfirlit og ágríp, Veggspjaldaráðstefna, Jarðfræðafélag Íslands, s. 25-27.
- Karl Grönvold, Níels Óskarsson, Sigfús S. Johnsen, Clausen, H. B., Hammer, C. U., Bond, G., Bard, E. 1995: Express Letters. Ash layers from Iceland in the Greenland GRIP ice core correlated with oceanic and land sediments. *Earth and Planetary Science Letters* 135: 149-155.
- Magnús Á. Sigurgeirsson 1998: Gjóskulagarannsóknir á Hofstöðum 1992-1997. *Archaeologia Islandica* 1: 110-118.
- Magnús Á. Sigurgeirsson 2002: Fornleifarannsókn á Gásum í Eyjafirði 2002 – Gjóskulagagreining. Greinargerð 02/2002.
- Magnús Á. Sigurgeirsson, Orri Vésteinsson og Hafliði Hafliðason 2002: Gjóskulagarannsóknir við Mývatn – aldursgreining elstu byggðar. Vorráðstefna 2002. Ágríp erinda og veggspjalda, Jarðfræðafélag Íslands, s. 36-37.
- Magnús Á. Sigurgeirsson, Ulf Hauptfleisch, Árni Einarsson 2008: Gjóskulög frá 700-1250 e.Kr. í botnseti Mývatns. Í: *Archaeological investigations at Sveigakot 2006* (ritstj.: Guðrún Alda Gísladóttir og Orri Vésteinsson). Fornleifastofnun Íslands, FS376-00217.
- Sigurður Þórarinnsson 1968: Heklueldar. Sögufélag, Reykjavík, 185 s.

VIÐAUKI 2: Nánari útlistun á mannvistarlögum í skurðum

Skurður 1 – Tungufell

[001] Rætur og gróðurmold. Í laginu, rétt undir grasrót, sést gjóska frá 1477, víðast a.m.k. 10 cm yfir torfhruni.

[002] Blandað foklag og torfhrun. Ljós rauðbrúnn, fíngerður jarðvegur, laus í sér með einstaka gjóskuslitrum en annars einsleitur.

[003] Blandað foklag og torfhrun. Ljós rauðbrúnn, fíngerður jarðvegur, laus í sér með talsverðri gjósku í, meira en lag [002].

[004] Illa farinn veggur. Gulbrúnn, fíngerður jarðvegur, laus í sér. Í honum má greina einhvers konar lágrétt lög/mannvistarleifar. Efst í laginu var steinaröð.

[005] Illa farinn veggur. Fremur þéttur jarðvegur grágrænn og gulbrúnn, fremur fíngerður. Liggur í lögum og þykk gjóskulög liggja í röndum á stuttum kafla neðst. Lög [004] og [005] virðast saman mynda yngri endurbyggingu garðs. Hann er er hins vegar mjög mikið raskaður, hruninn út og tilfokinn og því ekki hægt að tala um eiginlegan vegg lengur.

[006] Veðraðar leifar veggjahrens. Fremur þéttur, flekkótt lag. Það er grængrátt og gulbrúnt með slitrum af gjósku. Verður dökkara eftir því sem neðar dregur.

[007] Niðurgröftur, Landnámsgjóska og önnur náttúruleg lög hafa greinilega verið skorin í burtu norðan við garð.

[008a] Veggur, nokkuð vel afmarkaður. Þéttur jarðvegur rauð-/gul-/grá-brúnn. Jarðvegurinn liggur í lögum. Strengjatorf. Í sniði má sjá tvö lög af torfum sem snúa á hvolf, hlið við hlið. Hver torfa er um 80 cm breið og 10 cm þykk. Steinn var nálægt botni annarrar hleðslunar.

[008b] Veggur, þó er óskýrari en [008a] og mætti kalla vegghrun. Greinilegar torfleifar sjást í hruninu.

[009] Áfok/uppsöfnun. Þétt gulbrúnn, fíngerður jarðvegur með einstaka gráum gjóskuslitrum og flekkum.

[010] Hrun- og áfok. Fremur þétt, flekkótt lag rauð-/gulbrúnt með einstaka gráum slitrum. Virðist sambland af leifum frá garðlagi [008] og veðrun/áfoki.

[011] Náttúrulegt. Undir garðinum er Landnámssyrpan óhreyfð. Um 0,5 cm af lífrænum jarðvegi eru á milli veggjarbotns og LMS.

[012] Niðurgröftur eða annars konar rof. Landnámssyrpan og önnur náttúruleg lög sjást ekki sunnan við garð og hafa annað hvort horfið í umrót eða verið skorin burtu.

Skurður 2 – Tungufell

[001] Rætur og gróðurmold. Vestarlega í laginu er flekkur af dökkri sendinni gjósku, líklega V-1477.

[002] Áfok og hrun. Ljósbrúnn, fíngerður jarðvegur, laus í sér með einstaka gjóskuslitrum en annars einsleitur.

[003] Náttúrulegt lag en nokkuð veðrað. Frekar þéttur, dökkbrúnn jarðvegur, einsleitur með steinadreif (steinar með skörpum brúnum) í allra austast.

[004] Veggur. Veggurinn er hlaðinn úr tveimur torfhleðslum, þétt saman. Um fimm raðir af torfi sjást í hvorri hleðslu. Hver torfa er um 55 cm breið en 10 cm þykk. Torfið er litríkt (gul-/rauð-/ og grábrúnt) og í því má bæði sjá LNS og Heklu-3, víðast á hvolfi. Í torfinu er grænleit gjóska, V-940.

[005a] Greinilegt Vegghrun. Brúnleitur fíngerður jarðvegur með einstaka gráum slitrum.

[005b] Óljósara vegghrun. Svipað og lag [005a] en meira flekkótt og veðrað.

[006a] Hrun og áfok. Brúnleitur fíngerður jarðvegur, svipað lag og [002].

[006b] Hrun og áfok. Brúnleitur fíngerður jarðvegur, eins og [006a] nema að í laginu eru einstaka gráar og fjólubláar linsur.

[007] Veðraðar veggjaleifar. Mjög flekkótt fingert lag sem er laust í sér. Í því eru gulir, hvítir, og gráir flekkir. Greinilegt er að lagið er talsvert veðrað.

[008] Náttúrulegt lag. Landnámslagið sést greinilega undir veggnum og í því eru tvö lög. Um 1 cm þykkt jarðvegslag er á milli LNS og torfs neðst í garðinum. Í botni skurðsins, til beggja enda var talsverð, náttúruleg steinadreif. Talsverðar frostverkanir á steinum.

[009] Niðurgröftur. Landnámssyrpan og önnur náttúruleg lög hafa verið skorin í burtu austan við garð.

[010] Niðurgröftur eða annars konar rof. Landnámssyrpan og önnur náttúruleg lög sjást ekki vestan við garð og líklega verið skorin burtu.

Skurður 3 – Sakka

[001] Rætur og gróðurmold. Vestarlega í laginu er dökk sendin gjóska neðarlega í laginu, líklega V-1477

[002] Veggur. Flekkóttur, ljós gulbrúnn, fingerður jarðvegur, laus og einsleitur. Hvít og gráleit gjóska er neðarlega í laginu.

[003] Áfok. Gulbrúnn, fingerður jarðvegur, laus í sér og einsleitur.

[004] Áfok. Í þessu lagi er talsvert um rætur. Jarðvegurinn er brúnn og einsleitur.

[005] Veggur. Illa farinn. Fremur þéttur jarðvegur. Brúnleitt með svörtum/gráum og gulum gjóskuröndum. Torflefarnar eru með LNS en ekki H-1104. Efst í þessari einingu er grátt gjóskulag H-1300.

[006] Veggur með gjóskulögum, illa farinn. Fíngerður jarðvegur svörtum/gráum/rauðbrúnu og brúnu torfi. Í torflefum fundust slitur af LNS og Heklu-1104.

[007] Hrun og áfok. Flekkótt grábrúnt lag með þykkri svartri gjósku í austurjaðri.

[008] Áfok og hrun. Lagið er dreift og flekkótt, þétt lag grábrúnt að lit með verður dekkra eftir því sem austar dregur.

[009a] Fok/náttúrulegt lag. Gulbrúnt sandkennt lag.

[009b] Fok/náttúrulegt lag. Gulbrúnt sandkennt lag en er öðruvísi en [009a] að því leyti að rauðir og gráir flekkir eru í því.

[010] Áfok. Grábrúnt lag, laust í sér og fingert.

[011] Veðrað torfhrun. Samsett úr gulleitu, brúnu, svörtu og gráu torfi og gjósku.

Litrikt, flekkótt fingert lag.

[012] Veggur talsvert veðraður. Þétt torfkennt lag, samsett úr svörtu, gulu og grábrúnu torfi.

[013] Veggur talsvert veðraður. Flekkótt gulbrúnt, svart og grátt lag. Blandaðar leifar torfs.

[014] Mór. Blandað lag af mó og foklögum. Leirkennt dökk og ljósgrátt lag. Deigt.

[015] Náttúrulegt lag. Flekkótt rauð- og gráleitt leirkennt.

[016] Náttúrulegt lag. Rauðleitt og appelsínugult sendið lag með ljósleitum gráum og gulum röndum. Hefur aðeins varðveist á kafla, líklega þar sem elsti veggurinn stóð þó nú sé lítið orðið eftir af honum.

[017] Niðurgröftur, náttúruleg lög [016] sem varðveist hafa undir vegg hafa verið skorin í burtu suðvestan við veggstæðið.

[018] Niðurgröftur, náttúruleg lög sem hafa varðveist á kafla eru horfin norðaustan við vegginn, en ekki er hægt að greina hvort þau hafa horfið í náttúrulegt rof eða verið skorin í burtu.

Skurður 4 – Steindyr

[001] Rætur og gróðurmold

[002] Veggur. Byggður ofan á gjósku frá V-1477. Torfhleðslan er um 1 m á breidd en 20 cm á hæð. Í torfinu er gjóska frá H-1300 og V-1477. Á yfirborði sést hvar lítið gerði hefur verið byggt utan í garðinum að vestan og er þessi torfhleðsla hluti af því.

[003] Foklag, fremur laust í sér. Það er gulbrúnt að lit en ofarlega í því er gjóska H-1300.

[004] Torfhrun, mögulega alveg veðraður veggur. Er líkt lagi [003] en torf með gjósku í sést á nokkrum stöðum. Í laginu er hvít gjóska H-1104, líklega ekki óhreyfð heldur í torfleifum. Hún sést ekki í torfleifum í öðrum byggingarstigum garðsins.

[005] Torfhrun, mögulega alveg veðraður veggur. Er líkt lagi [004] en með meira torfi (með gjósku).

Lög [004] og [005] eru mögulega hvort tveggja alveg útflattar og blásnar leifar af yngsta eiginlega byggingarstigi garðsins. Þessi lög eru hins vegar svo röskuð og veðruð að ekki er hægt að tala um eiginlega garðhleðslu lengur.

[006] Veggur sem er afmarkaður af grjóthleðslu að vestan. Steinarnir marka nokkuð beina vesturbúr. Garðurinn er hlaðinn úr strengjatorfi sem er gulbrúnt að lit torfi og er með dökkgráa, ljósgráa og gula gjósku í. Hleðslan er hvað skýrust austan við steinaröðina efst en torflinsurnar meira hreyfðar eftir því sem austar og neðar dregur í garðinn.

[007] Torfhrun úr vegg [006]. Torfleifarnar eru gulbrúnar með dökkgrárri, hvítri og gulri gjósku í. Næst veggnum sjást greinilegar torflinsur, m.a. ein sem snýr lóðrétt en hrúnið verður meira flekkótt og blandað eftir því sem vestar dregur.

[008] Áfok. Nokkuð þétt, grábrúnt lag, aðeins flekkót.

[009] Torfhrun. Langar rendur af torfi sjást í hruninu.

[010] Veðrað torfhrun frá vegg. Nokkuð þétt lag grábrúnt að lit en flekkótt.

[011] Áfok. Mjög þétt lag með örlitlum flekkjum. Grábúnt og gulbrúnt að lit.

[012] Veðrað torfhrun. Stórir gulir, gráir og appelsínugulir flekkir eru í laginu.

[013] Fok og torfhrun. Áþekkt lag og [011] nema að í þessu lagi eru greinilegar torfleifar.

[014] Áfok. Mjög þétt lag með örlitlum flekkjum. Grábúnt og gulbrúnt að lit. Eins og [011].

[015] Veggur hlaðinn úr streng. Í veggnum er dökkgrá, ljósgrá og gulleit gjóska og a.m.k. 6-7 torfur en garðurinn hefur hrúnið mikið til vesturs, upp brekku og þar sjást m.a. torfur á hlið í honum.

[016] Torfhrun. Fremur þétt í sér. Grófar gulleitar og dökkrúnar flygsur.

[017] Torfhrun (veðrað) frá vegg. Nokkuð þétt lag grábrúnt að lit en flekkótt. Mjög áþekkt lagi [010].

[018] Torfhrun, fremur áþekkt lagi [016] en með meira af heillegum torfröndum í.

[019] Veggur. Hlaðinn úr streng úr rauðbrúnum jarðveg með gulum, dökkgráum og ljósgráum gjóskuröndum, úr Landnámssyrpu og H3.

[020] Náttúrulegt. Undir garðinum er Landnámssyrpan óhreyfð en 0,4 cm eru á milli LNS og botnsins á barðinum. Gjóskulagafræðingur taldi líklegt að V~940 væri efst í Landnámssyrpunni.

[021] Niðurgröftur. Landnámssyrpan og önnur náttúrulög lög verið skorin í burtu vestan við garðinn.

[022] Rof/niðurgröftur. Landnámssyrpa og önnur náttúruleg lög hafa vikið austan við garðinn. Líklega hafa þau verið skorin burt, a.m.k. að hluta en mögulegt er að þau hafi að hluta til horfið í annað umrót.

Skurður 5 – Hamar

[001] Rætur og gróðurmold. Rétt undir grasrótinni eru slitrur af V-1477.

[002] Torf- og grjóthlaðinn veggur. Norðurhlið veggins var grjóthlaðinn úr mjög blönduðu hleðslugrjóti og eru sumir steinarnir all stórir en hleðslan nokkuð hroðvirknisleg. Sunnar er garðurinn talsvert veðraður en einstaka steinar eru þar í honum. Á þessum kafla eru í garðinum greinilegt torf og gjóska. Í torfi er LNS og H3.

[003] Veðraðar torfleifar. Lagið samanstendur að talsverðu leyti af torfhruni og fokmold. Lagið er laust í sér og brúnleitt með gulum torfleifum sem eru með slitrum af H-1104. H-1300 er óhreyfð, alveg neðst í laginu.

[004] Áfok. Dökk brúnt lag með talsvert af rótum. Gjóskulag úr Heklu frá því um 1300 liggur óhreyft í laginu.

[005] Veggur nokkuð raskaður og úr lagi genginn. Hann hefur verið hlaðinn úr strengjatorfi og í því má sjá mikið af dökkgrárrí gjósku, LNS. Garðurinn er hlaðinn ofan á H-1104 og er frá tímabilinu 1104-1300.

[006] Veðraðar veggjaleifar. Lagið er fíngert með rákum og flekkjum í. Grábrúnt.

[007] Hrun, svipað og veggur [002]. Í laginu er talsvert um gula, dökkgráa og appelsínugula gjósku.

[008] Áfok og hrun. Flekkótt og brúnleitt lag.

[009] Veggur. Hlaðinn úr streng og í torfinu má sjá LNS og Heklu-3. Minna en 0,5 cm eru á milli LNS og neðsta hluta veggjar. Í honum sjást um 4 torfur en garðurinn er mun meira skemmdur og blásinn að norðan. Samkvæmt gjóskualagafræðingi er gjóskulagið V~940 er efst í LNS og er garðurinn því byggður eftir 940 en fyrir 1104.

[010] Veðrað hrun og áfok. Fíngert grábrúnt lag með rákum og flekkjum í. Svipað og [006].

[011] Foklag sem er þétt og flekkótt. Lagið er nokkuð veðrað og grábrúnt að lit.

[012] Náttúrulegt lag, með óhreyfðri gjósku.

[013] Niðurgröftur. Landnámssyrpan og önnur óhreyfð lög sem sjást undir vegg [009] hafa greinilega verið skorin í burtu sunnan við vegginn.

[014] Niðurgröftur. Landnámssyrpa og önnur óhreyfð lög sem sjást undir vegg [009] eru horfin norðan við vegginn og hafa líklegast verið skorið burt, a.m.k. næst veggnum.

[015] Náttúrulegt lag með óhreyfðu gjóskulagi, H-1104 í sem safnast hefur upp að niðurgreftri.

Skurður 6 – Stóru-Hámundarstaðir

[001] Rætur og gróðurmold. Gjóskulag V-1477 er óhreyft í þessu lagi.

[002] Mjög illa farnar veggjaleifar. Er að mestu leyti foklag með rauðbrúnum, fínum jarðvegi. Mjög líkt [003].

[003] Veggur. Þessi hluti er heillegasti hluti veggjarins. Hann er flekkóttur en í honum sjást óljósar torfrendur gul- og brúnleitar og á einstaka stað voru fínar slitur af H-1104 í torfi.

[004] Veggur og vegghrun. Líkt [003] en flekkóttari (gulir, brúnir og gráir flekkir) og engar gjóskuleifar sjást.

[002]-[004] er líklegast yngra byggingarsstig veggjar en er nú afar mikið blásið og skemmt, svo mjög að vart er hægt að tala um eiginlegar vegghleðslur.

[005] Foklag. Brúnt og frekar einsleitt.

[006] Náttúrulegt en veðrað lag, laust í sér. Flekkót en þó öðruvísi en lögin ofar. Grábrúnt að lit.

[007a] Veggur/torfhrun í frostsprungu. Flekkótt lag, gulbrúnt, hvítt og gráleitt.

[007b] Veggur/torfhrun í frostsprungu. Flekkótt lag, gulbrúnt, hvítt og gráleitt með slitrum af gjósku í. Lög [007a] og [007b] eru líklegast alveg veðraðar leifar eldri veggjar sem er mjög mikið skemmdur og hefur hrunið niður í frostsprungu neðan við.

[008] Veðrað náttúrulegt lag. Brúnleitur, fíngerður jarðvegur með talsverðu af smásteinum í.

[009] Veðrað náttúrulegt lag. Þétt grágrænn og rauðbrúnn sendinn jarðvegur með einstaka smásteinum. Svólítið flekkótt á kafla.

[010] Veðrað náttúrulegt lag. Rauðbrúnt lag yfir gráu sandi og smásteinum.